

ATabula
ARasa

Zaključani

Razmatranja o zatvoru

Alfredo M. Bonanno

Alfredo M. Bonanno
Zaključani
Razmatranja o zatvoru

tabularasa.anarhija.net

čimbenik smetnje. Svi stalno razmišljaju što trebaju raditi da bi riješili problem zatvora. Sad, njihov problem zatvora mora postati naš problem zatvora, i ovaj problem trebamo odraziti i u borbama koje ostvarujemo, ako ih ostvarujemo.

I to, naravno, dok čekamo sljedeći ustanak jer u slučaju ustanka dovoljno je otvoriti zatvore i uništiti ih jednom zauvijek.

Hvala.

Sadržaj

Riječ prevoditelja	5
Uvodna napomena	8
Zaključani. Razmatranja o zatvoru	14

jednog plutajućeg zatvora. Danas kad društvo više ne treba zatvor, kažu neki prosvijetljeni socijalni mislioci, maknimo zatvorenike u drugu ustanovu. I to bi bio i plan abolicionističkog stava u koje se Foucaultovo razmišljanje odlično uklapa.

To je bilo ono što sam htio reći. Vratimo se sad, nakratko, na razgovor o napadu. Ja sam uvijek za specifičan napad. Specifičan napad je važan, ne samo zbog učinaka koje proizvodi, ne samo zbog posljedica koje prouzrokuje, koje možemo vidjeti pred svojim očima. Nitko od nas ne može tražiti da bude funkcionalist jer ako padamo na to, nećemo više ništa napraviti. Dakle, najprije treba shvatiti zatvore jer ništa se ne može napraviti ako prvo ne shvaćamo stvarnost protiv koje se želimo boriti, poslije treba širiti shvaćanje o njima, i poslije ih treba napasti, nema drugog rješenja. Treba ih napasti u njihovoj specifičnosti. Ovi napadi nemaju nikakve veze s velikim vojničkim potezima koje netko zamišlja. Ja sam uvijek mislio da ovi napadi trebaju biti nešto kao izlet na selo: netko kaže: „danas se gušim u ovom anarhističkom sjedištu (anarhistička sjedišta uvijek me nekako deprimiraju) i želim izaći”, nemojmo uvijek biti zatvoreni u ovim sjedištima, idemo malo u šetnju. Ovim pristupom, ne kažem šaljivim, ali barem bez drame, uvijek je moguće ići na izlet na selo, nije štetno za zdravlje. Bez suvišnih riječi, a da se ne pretvori neki izlet u neki križarski rat protiv tlačitelja svih vremena. Ne, treba biti nešto ugodno, nešto čemu se trebamo veseliti, jedan izlet, ali i jedna specifična stvar.

Ali treba napadati zatvore i u kontekstu opće borbe, to jest unutar bilo koje borbe u kojoj sudjelujemo. To je nešto što govorimo već deset godina. Mi bismo, u sve što radimo, sve što govorimo, trebali uključiti nešto o zatvoru jer je zatvor osnovni dio svakog projekta. Ako radimo nešto u četvrti, o zdravlju itd., trebali bismo naći način, i taj način postoji, da ubacimo razmišljanja o zatvoru kao represivnoj strukturi, izbjegavajući sve pokušaje da se smanjuju mogućnosti zatvora kao čimbenika narušavanja društvenog reda.

Imajte na umu da je, kao što smo vidjeli, zatvor nešto u pokretu, nije nešto jednom zauvijek isto i definitivno. Za njih, zatvor je

mišljanju mogu se pronaći dvije struje: jedna se odnosi na prevladavanje, a druga na uzdržavanje procesa u toku. To vodi ovog mislioca da, u svemu o čemu misli, stalno ostavlja nešto nejasno. U svim njegovim prijedlozima, i u prijedlogu o homoseksualnosti, koja se smatra u isto vrijeme kao različitost i kao normalnost, nika da nije jasno koju odluku želi donijeti. S druge strane, dvoznačnost je tipična za ovog mislioca, čak ne samo za njega, nego za sve te ljude koji se pokušavaju držati u ravnoteži. Problem zatvora, na kraju krajeva, za njega je problem jednog alata u čiju upotrebu nije uvjeren, htio bi da radi bez njega, ali jedino što može zamisliti jest staviti ga u zgradu. Ustvari, u jednom pasusu donosi primjer broda luđaka, koji je bio zatvor, ludnica, nahodište i starački dom za stare prostitutke, sve u jednom. On piše da se brod luđaka ostvario u nekoliko dana, trebalo je doista malo vremena. U trenutku kad je društvo izbacilo iz gradova drugačije pojedince (mada ne govori o homoseksualcima), izbacilo ih je iz gradskih zidina. A ovi, ne znajući što raditi, lutali bi od grada do grada, i zato su ih na kraju uzeli i utovarili u jedan brod, brod luđaka. Ovaj brod je počeo ploviti od luke do luke jer ga nitko nije htio. I u tom trenutku stvorili su se zatvor, ludnica, nahodište i starački dom za stare prostitutke jer društvo u ono vrijeme više nije moglo trpjeti njihovo prisustvo. Nestale su neke društvene uloge: luđak, na kojeg se u srednjem vijeku gledalo kao na nekoga koga je Bog dirnuo; prosjak, koji je u katoličkim zemljama bio predmet nad kojim se vršila milostinja, osnovni pojam, nemojmo to zaboraviti, u katoličkom kršćanstvu. Kad se razvila protestantska misao, prosjak postaje predmet uhićenja, dakle treba ga odložiti. Kad ju društvo više ne treba, uloga prosjaka postaje suvišna, prosjak više nije predmet milostinje i postaje zatvorenik. Danas, kad društvo više ne treba zatvor, trebao bi nestati „predmet” zatvorenik. Kako može nestati? Uzmimo brod i stavimo sve zatvorenike na njega. Ali na ovaj način „predmet” zatvorenik ne nestaje jer brod postaje zatvor, kao što su radili Francuzi s deportiranima iz Pariške komune: strpali bi ih na usidrene lađe kod Le Havre, i tamo bi ljudi ostali četiri-pet godina, zatvorenici

Riječ prevoditelja

Ova je knjižica prijevod jedne rasprave o zatvoru koja se održala prije više od dvadeset godina, 1993., u talijanskom gradu Bologni. Tekst je kasnije, 1996., objavljen u knjizi *Afnitet i neformalna organizacija*, preveden je na više jezika i doživio je više izdanja.

Razlog nastanka ovog prijevoda nedostatak je rasprava na srpsko-hrvatskom jeziku koje bi se temeljito suočile s pitanjem zatvora. Razlog nije neki specifičan događaj, kao što je primjerice osuda drugova na zatvorske kazne, koje su, na prostorima bivše Jugoslavije, koliko ja znam, bile poprilično rijetke. Ipak, zatvor i dalje postoji, spreman da prihvati anarhiste i one koji se ne pokoravaju. Praviti se da represija ne postoji samo zato što nas osobno ne pogađa ili zato što se jednostavno tiho sprema pogoditi nas dok mirno spavamo, nekako je nepromišljeno.

Ovim se prijevodom želi ponuditi drugovima jedan alat od velike važnosti jer obrađuje razna pitanja vezana uz represiju, borbu i anarhističko djelovanje; neka od njih su čisto filozofska, a neka vrlo konkretna.

Tko god je pokušao proučiti pitanje zatvora, a da u njemu nije završio, vjerojatno je pročitao tekst *Nadzor i kazna* Michela Foucaulta, koji govori o povijesti suvremenog zatvora i objašnjava njegovu „ortopedsku” funkciju i njegovu sličnost sa samostanom, školom, tvornicom, kasarnom i sa svim onim ustanovama i strukturama koje su svakodnevno prisutne u društvu u kojem živimo. Jednom riječju, radi se o nadzoru nad ljudima koji se provodi discipliniranjem tijela: to ne vrijedi samo za zatvor, nego i za školu, tvornicu itd. Foucaulta se naravno spominje i u *Zaključanima*; djela tog filozofa zasigurno su zanimljiva, ali bez nekog značajnog zaključka.

Među raznim problemima koje tekst *Zaključani* otvara nalazimo i odnos s demokratskim modelom suvremene moći koji se već godinama temelji na toleranciji, na mekoći i na političkoj korektnosti. Zatvori otvorenog tipa o kojima se govori u tekstu već su stvarnost i sve izgleda savršeno. Zatvor je sustavni dio države pa na državu i sliči. Sjetimo se razmnožavanja građanskih udruga i nevladinih organizacija koje uspijevaju regrutirati te time kontrolirati energije čak i najljucije mladosti. Dovoljna je neka mrvica, neko financiranje, neki koncert, neko mjesto za druženje i svi su, izgleda, sretni. To je strategija demokratske vlasti: ona nudi pojedincu sudjelovanje, ne odričući se upotrebe sile, bez obzira zanima li tog pojedinca takvo „blagostanje”, koje je uistinu samo jedna laž.

Zatvor nije „problem” koji treba riješiti. Ne radi se o tome da se objasni kako je grozno onima koji su bili te nesreće da završe u tim bijednim mjestima, ili koliko su sretni oni koji nastanjuju zatvore otvorenog tipa, ili kako pronaći način da se sukobi među ljudima rješavaju bez potrebe da se nekoga zaključa u ćeliju. Zatvor i državu treba napasti i, ako je to moguće, uništiti. Ništa više, ništa manje. Zatvor se zasigurno sastoji od zidova koji su naizgled neprobojni, ali i od osoba i poduzeća koja u njemu rade ili s njim posluju: tko ga projektira, tko ga izgrađuje, tko odlučuje tko treba u njemu završiti, tko stražari, tko s njim sudjeluje, tko u njemu radi. Posao kao svaki drugi? Možda, ali ti ljudi imaju jasne odgovornosti.

Još jedna napomena čitatelju: u tekstu se ne spominju samo klasični anarhizma (Malatesta, Kropotkin, Stirner), koji su vjerojatno poznati čitatelju, već i talijanska situacija u okviru koje je ovaj tekst nastao. Moguće je da će neki od tih pasusa biti teško razumljivi ili potpuno nerazumljivi bez makar površnog poznavanja talijanske povijesti sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća. Ovdje mislim na iskustvo oružane borbe i na njezinu vojnu degeneraciju te na njezino propadanje uz čestu pojavu onih koji su se javno odrekli borbe optužujući svoje bivše drugove (takozvani *pentiti*, što na talijanskom znači „pokajnici”) ili su se jednostavno distancirali od njih. Izbacivanje tih pasusa predstavljalo bi nepotrebno nasilje

razni fakulteti rade na problemu preobražaja demokracije. U tom kontekstu nalazi se nekoliko američkih akademičara, među kojima se najpoznatiji zove Robert Nozik, čije su se knjige objavile i na talijanskom jeziku; oni su se suočili s problemom života u zajednici bez kazne i bez represije. Zašto postavljaju ovaj problem? Jer očigledno ove prosvijetljene osobe misle da demokratski sustav kakav poznajemo nije sposoban još dugo preživjeti i trebaju pronaći neko drugo rješenje: moraju pronaći način da se stvaraju zajednice bez elemenata kao što su zatvor, policija, državni nadzor itd., bez ovih elemenata koji su za nas bitni dijelovi postojanja države. Ovo razmišljanje nije nešto sporedno, nego središnje u političkoj i filozofskoj misli američkih fakulteta. Ja mislim da bi se abolicionizam, ispravite me ako griješim, mogao povezati s ovim pokretom, ali to je tema koju bi trebao proučiti netko tko o tome zna više od mene, ja ne želim reći ništa više o tome.

Recimo da ova vrsta problema u mislilaca kao što su Nozik i drugi koji proučavaju istu temu, a čijih se imena sada ne mogu sjetiti, ukazuje na teoretsko interesiranje koje se osniva na nekim praktičnim potrebama u upravljanju moći. Očigledno, teoretski model demokracije, na primjer knjiga Alexisa de Tocquevillea, danas više nije prihvatljiv. Nije to demokracija o kojoj govorimo. Danas trebaju druge strukture. Zamislite jednu zemlju kao što je Kina. Kako je moguće upravljati budućom kineskom demokracijom upotrebljavajući Tocquevilleov model? Na primjer, kako može uopće raditi parlament s dvadeset i sedam tisuća zastupnika? To je nemoguće. Dakle, moraju pronaći neki drugi put. I na tome i rade. Radi se o znakovima koje vidimo, drugačije, i u Italiji. Promjene u ustanovama, kako oni kažu, koje su izraz općeg nezadovoljstva prema demokraciji.

Čak su i mislioci koji na prvi mah izgledaju daleko od demokratskog lakiranja, kao Michel Foucault, dali svoj doprinos usavršavanju zatvora, dakle racionalizaciji institucionalne strukture.

O Foucaultu recimo da, barem koliko ja mogu znati, kako bolje poznajem ono što je napisao o povijesti ludosti, u njegovom raz-

pravite me. Ne slažem se s abolicionističkim stavom ne zato što želim zatvore, to se podrazumijeva, nego zato što se ne slažem s bilo kojim stavom koji namjerava ukidati isključivo jedan dio nekog sustava koji se ne može razdijeliti u elemente. Oprostite što se izražavam približno. Drugim riječima, ne slažem se da se može zamisliti ukidanje, ne govorim o napadu, nego o ukidanju, dakle, predlaganje platforme da bi se ukinuo jedan dio njegovog konteksta gdje svi dijelovi ovise jedan o drugom. Ne slažem se s prijedlogom za ukidanja sudstva jer takav prijedlog ne bi imao smisla, ili za ukidanje policije. To ne znači da sam za sudstvo ili za policiju. Na isti način, nisam za ukidanje države, nego samo za njezino uništenje. I ne samo da se slažem, nego sam i željan djelovati za takav cilj, kad god bilo, iako ne izgleda vjerojatno u bliskoj budućnosti. To jest, mogu nešto napraviti i mogu razgovarati o tome što raditi za napad protiv ove ili one specifične strane države, dakle i protiv zatvora.

Drugim riječima, mislim da treba preokrenuti razmišljanje. Ne radi se o ukidanju jednog dijela države, na primjer, da bi se vratili na svoju temu, zatvora, nego se radi o uništenju države, uništenju koje, naravno, ne može biti odmah potpuno jer u suprotnom slučaju ovaj bi se događaj odgodio u nedogled. Izgledalo bi kao čekanje na pravac Povijesti koja se u svakom slučaju kreće prema anarhiji i na kraju se ništa ne bi trebalo napraviti jer bi bilo dovoljno čekati da se anarhija sama stvori. Naprotiv, ja želim napraviti nešto danas, odmah, i u specifičnosti jednog dijela totalne državne ustanove, dakle i protiv zatvora, ili protiv policije, ili protiv sudstva, ili protiv svih osnovnih elemenata države dok se potpuno ne uništi država. To je bit onoga što sam htio pojasniti.

Ustvari, čemu teže svi ti razgovori? Još par riječi, nemojte se živcirati, pri kraju sam. Ako dobro razmislite, pojam ukidanja zatvora rađa se u nekom određenom teoretskom kontekstu koji iskreno ne bih znao točno opisati, ali rađa se u isto vrijeme kao nešto drugo što nekako bolje poznajem, i to je ono što slijedi. U Americi, u ovom trenutku, unutar općeg filozofskog mišljenja, pa čak i sociološkog,

nad tekstem. Neka čitatelj bude strpljiv i nastoji shvatiti bit rasprave koliko je god to moguće. A tko zna, možda bi se te nejasne točke u budućnosti mogle pretvoriti u priliku za daljnja razmatranja i promišljanja.

U Puli, 27. 1. 2016.

Uvodna napomena

Zatvor je nosiva struktura društva u kojem živimo. Često tako ne izgleda, ali to jest tako.

Napredno, odgojno, popustljivo društvo, društvo koje dopušta da ga vode prosvijetljeni političari koji su protiv svake upotrebe nasilja, društvo koje brižno gleda više ili manje udaljene pokolje rasute po zemljopisnoj karti svijeta, društvo koje se čini nastanjenim mnogim građanima koji samo paze da ne oštete zelenilo i da plaćaju što manje poreza, to isto društvo koje vjeruje da je daleko od barbarstva i od užasa – ima zatvor na vratima.

Sad, samo postojanje jednog takvog mjesta gdje se muškarci i žene drže u prikladno opremljenim željeznim kavezima, čuvani od drugih muškaraca i od drugih žena koji drže ključ u ruci, jedno mjesto gdje ljudska bića provode godine i godine svojih života a da ništa, ama baš ništa, ne rade, najveći je znak sramote ne samo za ovo društvo, nego za cijelo povijesno doba.

Pišem ovu *Uvodnu napomenu* iz zatvora u Rebibbiji (u Rimu) i smatram da ne trebam ništa promijeniti u tekstu konferencije koju sam održao u Bologni prije nekoliko godina. Ustvari, ništa se nije promijenilo, uspoređujući današnju zaslijepljenost zatvorskih ustanova s prošlim iskustvima koja sam djelomično opisao u ovom tekstu.

Ništa se nije ni moglo promijeniti. Zatvor je rana koji društvo pokušava bez uspjeha sakriti. Kao što su liječnici sedamnaestog stoljeća liječili kugu stavljajući mast na bubone, a dozvoljavali da štakori trčkaraju po smeću, naši suvremeni stručnjaci na svakoj razini zatvorskih hijerarhija pokušavaju sakriti ovu ili onu užasnu stranu zatvora, a da ne shvaćaju da je uništiti zatvor jedini način da se nje-

postave socijalne borbe tako da bi se odbacili količinski rezultati i kvantitativni ishod.

To je moguće; ako dobro razmislimo, čak je uvijek moguće. Vrlo često napravimo grešku da želimo ograničiti borbu tako da budemo čitljiviji jer na primjer, ako nastupamo u nekoj specifičnoj situaciji, kao što može biti tvornica, dobro vidimo koje su njezine osobine: sindikalna borba, obrana radnog mjesta, borba protiv štetnosti rada, i još puno toga. Ali ne možemo dobro shvatiti kako bi zatvor mogao u to ulaziti, pa ga stoga ne uključujemo u borbu da ne bismo zagadili one specifičnosti jer mislimo da će nas ljudi manje shvatiti ako proširimo temu.

Borba po sebi, recimo u nekoj tvornici, uvijek je posredna borba. Kakav može biti ishod takvog djelovanja? U najboljem slučaju, dobiva se željeni rezultat, to jest, radnici te tvornice spašavaju radno mjesto, i na kraju, sve se rekuperira. Borba se rekuperira, gospodari nađu neku alternativu umjesto otkaza, nađu neku alternativu za štetnost na poslu, neka nova ulaganja da bi poboljšali kontekst itd. Takva situacija već nas zadovoljava, ustvari i jest zadovoljavajuća i iz revolucionarnog gledišta, ako su se zadržali svi početni uvjeti, to jest stalna konfliktnost, ako smo mi nametnuli rok a da on nije bio nama nametnut, ako se borba samoupravljala i sve drugo. Ali više nije zadovoljavajuće ako si, u ime efikasnosti, uskratimo priliku da uključimo i problem zatvora. Jer mislim da se problem zatvora, kao bilo koja druga strana revolucionarnog razgovora, mora uključiti u sve naše borbe. I, ako dobro razmislimo, to je moguće. Kad tako ne postupamo, to radimo u ime efikasnosti jer mislimo da nas neće shvatiti ili da ćemo opasno izgledati jer smatramo da je problem zatvora nešto što je bolje izbjegavati. „Nemoj ogovarati Garibaldija”, nekada se govorilo.

Još koja riječ o abolicionističkom stavu. Ali imajte na umu da nisam uopće proučio ovu temu kako treba, dakle mogao bih reći neke neispravne stvari, prvo zato što se ne slažem, koliko sam shvatio, s abolicionističkim stavom, a drugo baš zbog nedostatka dokumentacije. Ako ono što kažem izgleda neispravno, nema problema, is-

nešto pročitao o iznenađenju koje su prouzročili neki Lenjinovi dokumenti. Mnogi su se iznenadili zato što je Lenjin naredio i požurio da se ubiju seljaci posjednici. Mene to nije iznenadilo. Najobičnija stvar je ubijati seljake posjednike u ime revolucionarne efikasnosti. Ili nas iznenađuje bilo što što proizlazi iz efikasnosti pod svaku cijenu, ili nas ne može iznenaditi takvo pismo jer je to obična stvar, nužna, logična posljedica prethodno donesenih odluka. Tko želi postići određene ciljeve, treba snositi određene troškove, to je sam pojam efikasnosti pod svaku cijenu.

Rasprava o efikasnosti odnosi se na način na koji treba voditi ispravnu borbu, recimo protiv zatvorske ustanove koja u većoj ili manjoj mjeri svima nama prijete. Moj djed je rekao: „Svi mi imamo po jednu ciglu zatvora”. Nije baš nešto razumio o zatvoru, ali je to bila izreka koja se često koristila tada u Siciliji. Dakle, treba uvući zatvor u sve procese prodiranja u stvarnost, u one borbe koje smo prije mnogo godina nazvali posrednim borbama. Radi se o svim djelovanjima koja provodimo u stvarnosti iako smo sigurni da od njih nećemo izvući neki rezultat, neku posljedicu zato što će vjerojatno biti rekuperirana ili zato što imaju po sebi ograničenu svrhu. Ali ako su ove borbe ispravno postavljene, uvijek imaju neku posljedicu. Prije svega imaju kao posljedicu uspjeh tih istih borbi, ali u nekom drugom smislu od same efikasnosti. Ako su ispravno postavljene, borbe se uvijek razmnožavaju. A kako se mogu ispravno postaviti? Kao prvo, razdvajajući ih od nastupanja drugih čimbenika, od mogućih vanjskih podrški, drugim riječima samoupravljujući ih. Kao drugo, ne mogu, naravno, biti ovisne o nekom točnom roku, određenom od radionica vlasti, dakle trebaju polaziti od nekog drugog načina razmišljanja, od jedne logike stalnog sukoba jer ne možemo poticati ove borbe ovisno o roku koji su vlasti postavile. Ova dva pojma, samoupravljanje i stalna konfliktnost, zajedno s trećem pojmom, a to je odbacivanje nužne i neophodne efikasnosti, neposredne i vidljive, ne proizlaze iz jednog utopijskog shvaćanja stvarnosti, nego se osnivaju na konkretnoj mogućnosti da se

mu suprotstavimo. Uništiti ga do temelja da ne ostane ni kamen na kamenu, a ne kao što je čovječanstvo ponekad postupilo s građevinama koje su označile najokrutnije sramote, ostavljajući koju ruševinu kao trajnu uspomenu.

Onaj koji ima naviku besmisleno govoriti često se pita: je li uopće moguće uništiti zatvor? Je li uopće moguće da zatvor nestane bez traga u društvu kao što je naše, gdje jedna skupina vlastodržaca, koja se zove država, odlučuje u ime svih i silom nameće svoje odluke?

I tako najbolji među tim govornicima, dakle ljudi dobrog srca i bistrog uma, pokušavaju ublažiti patnje zatvorenika dopuštajući im kino jedanput tjedno, televiziju u boji, donekle prihvatljiv obrok, tjedni razgovor, nadu da će izaći prije kraja kazne i sve ostalo. Naravno, zauzvrat, ovi dobri ljudi nešto traže. Na kraju krajeva, radi se o maloj stvari. Traže da se zatvorenici dobro ponašaju, da poštuju stražare, da mogu podnositi godine nerada i seksualne apstinencije, da pristanu na psihološki tretman stručnjaka i da izjavljuju, na manje ili više jasan način, da su preporođeni i sposobni vratiti se u ono društvo koje ih je izbacilo zbog lošeg ponašanja.

Budući da već četvrtinu stoljeća posjećujem zatvor, mogu izvršiti malu usporedbu. Nekad je zatvorenik živio doslovce u jednoj užasnoj i bolesnoj rupi gdje su živjeli miševi i druge životinje, vidio bi svjetlo dana tek nekoliko minuta, nije imao televiziju i nije smio ni kavu skuhati u svojoj ćeliji. Danas je stanje bez sumnje bolje. Zatvorenik si može spremati prave obroke u ćeliji, čak i kolače, ima više sati zraka dnevno, nego što je nekad imao mjesečno, može imati dodatne razgovore, nekoliko poziva članovima obitelji, raditi uz prihvatljivu plaću (koja je polovina srednje radničke plaće vani), uživati u televiziji u boji, u frižideru, u tušu i u svemu ostalom što već ima u gotovo svakom zatvoru.

Ipak, može li reći da mu je bolje nego nekada? Naravno da može to reći. Ali navečer, kad se približava najnježnije doba dana, kad bi srce htjelo biti drugdje, u osjećajima i kod već izgubljenih voljenih osoba, kad čuje škripanje sramotnog ključa u bravi, njegovo je

stanje još uvijek isto. Zar užas koji proizlazi iz takvog stanja, od ljudskog bića koje se zaključano u jednoj ćeliji pita bez odgovora o smislu života, ovaj užas ne pada na cijelo društvo? Je li moguće da ovi realni govornici to ne primjećuju?

Naravno, zatvorenici prihvaćaju ova poboljšanja, nisu valjda glupi, i dobro je da je tako, i prihvaćaju platiti nadoknadu, praviti se dobri i poslušni, svađati se što manje sa stražarima i pričati bajke odgojiteljima i psiholozima koji kao sjene kruže po hodnicima, jedva čekajući da se vrate kućama i čekajući kraj mjeseca da bi dobili plaću. Osim očigledne činjenice da je razina sukoba u zatvoru popustila, nitko ovdje ne vjeruje u uključivanje zatvorenika u takozvano civilno društvo, ni tlačitelji, ni potlačeni. To je samo jedna komedija koju svatko savršeno igra bez scenarija.

Uzmimo, na primjer, svećenika. On vrlo dobro zna, ako nije glup, da zatvorenici idu na misu samo da bi sreli druge zatvorenike iz drugih krila koje inače ne mogu vidjeti. No on prihvaća stvarnost s licemjerjem koje dolikuje svom zanatu i životari. Naravno, ponekad pokoji zatvorenik pokaže iznenadnu vjeru, neko prosvjetljenje na putu k Damasku, ali svećenik savršeno zna da se to događa samo da bi izašao na poluslobodu, ili dobio privremenu obustavu kazne, ili jednu od stotine nagrada koje su predviđene zakonom, ali ovisno o odluci stražarskog osoblja, odgojitelja, psihologa, pa i svećenika.

Ono što je vani značilo jasan odnos prema murjaku, ovdje unutra postalo je nejasno. Gotovo svi današnji zatvorenici gube svoj identitet zatvorenika, prihvaćaju jednu popustljivu promjenu koja ih postupno uključuje u neki sustav koji ne obećava spas, nego puštanje na slobodu nešto prije kraja kazne.

Kao što će pažljiv čitatelj ove knjižice moći primijetiti, postoji jedna struja mišljenja koja se hvali da hoće „ukidanje” zatvora. Sad, ukidanje zatvora znači ukloniti iz društva jedan njegov osnovni dio, zatvor. Ostavljajući društvo ovakvim kakvo jest, takvo je ukidanje nemoguće ili, u slučaju da to ipak krene, isto ukidanje išlo bi u prilog vlasti.

Reformist? Revolucionar? Mislim da ova akademska podjela između reforme i revolucije nema toliko smisla kao što joj se željelo pridati u prošlosti.

Naravno, i ja sam koristio takve riječi ponekad, na primjer koristio sam riječ „reformist” ili „socijalni demokrat” da definiram praksu pokoje anarhističke grupe, pretežno u svrhu polemike koja mi se činila ponekad nužna. Ponekad se nešto priča, a drugo se radi. Ali nije to važno. Treba uzeti u obzir kontekst u kojem se polemika nalazi, ono što proizlazi iz stava protivnika i potrebu da se nađe najkraći put do cilja polemike u tijeku. U nekom kontekstu u kojem javno mnijenje daje određeni značaj nekom pojmu kao što može biti „socijalni demokrat”, ako hoćeš nekoga kritizirati, napadati ga zbog nečega što je ovaj učinio, kažeš mu da je socijalni demokrat. Ovdje je riječ o svrhovitosti upotrebe jedne riječi, ne radi se o dubljoj analizi. Ja sam više puta kritizirao dio talijanskog anarhističkog pokreta definirajući ga socijalno-demokratskim, ali nikad nisam dao dublju analizu o razlogu. Bilo je ipak razloga za upotrebu te riječi jer je za nas riječ „socijalni demokrat” značila nešto određeno, i to je reformizam, prilagodba moći itd.

Još koja kritična riječ o problemu efikasnosti.

To je nešto što svatko mora procijeniti sam sa sobom. Ja dolazim iz jedne kulture i iz jednog načina razmišljanja koji su usmjereni na efikasnost, rođen sam u takvoj atmosferi, završio sam takve škole. Na kraju sam shvatio da takav način razmišljanja ne vodi nikuda. Shvatio sam, barem teoretski, u praksi možda još razmišljam iz gledišta efikasnosti, ali barem u teoriji mogu shvatiti razliku, to jest da svako djelo koje čovjek čini ne mora imati neku neposrednu naknadu što se utjecaja tiče. To je bit. Shvaćati takvo pitanje izuzetno je važno zbog raznih razloga, najprije zato što, posebno među revolucionarima, postoji težnja da se naplaćuje, a ne zaboravimo da su revolucionari pohlepni, vrlo su pohlepni kad naplaćuju... odmah izgrađuju giljotinu, ništa ne čekaju, to je nešto strašno. Što je ustvari giljotina za revolucionara? To je posljedica efikasnosti pod svaku cijenu jer postiže određene procese i poslije počinje... Nedavno sam

Mislim da nije ispravno ono što kaže o mogućoj integraciji reformi i ekstremizama; takva podjela u stvarnosti ne postoji. U stvarnosti ne postoje reformističke borbe i revolucionarne borbe. Ono što vrijedi je način na koji se borba vodi. Kao što se vidi u raspravi koju smo imali malo prije, i način na koji se ponašam prema drugima vrlo je važan: ako se ponašam na neki način sa svojom partnericom, jesam li reformist ili revolucionar? Ne, ne radi se o tome, nego treba vidjeti jesam li govno ili ne. Kad razdvajam ono što jesam od onog što radim, moj „politički” izgled od onog što jesam u intimnosti svojih odnosa s ljudima koji su mi bliski, samo tada opet vrijedi podjela između reformizma i ekstremizma, u suprotnom slučaju nema smisla apstraktno pretpostavljati takve pojmove.

Nije istina da iz takve integracije između prividnog reformizma i prividnog ekstremizma proizlazi nešto što ima mogućnost promijeniti stvarnost. Meni se to ne čini. Ja sam proživio sve to drugačije. Vidio sam da u bilo čemu što radi pojedinac, moramo procijeniti koje su njegove konačne odluke, znače li takve odluke da se pojedinac zalaže za ono što radi; ako se ne zalaže, ako se stalno izvlači, jasno je da može biti revolucionar samo brbljarijama, možda može čak osvojiti svijet, ali što bi napravio od njega? Napravio bi novo kazalište za grčku tragediju. Što nam govori takva teza? Baš ništa. Trebamo nešto drugačije razmišljati. Ova podjela ne postoji. Ali ipak, ako hoćemo da takva podjela proradi, ako djelujemo u svijetu politike, u svijetu spektakla, u svijetu predodžbe (u Schopenhauerovom smislu), ako smanjujemo svijet na ovu predodžbu (ne zaboravimo da je Schopenhauer posudio svoj dvogled pruskom oficiru da bi bolje gađao pobunjenike, takav je čovjek onaj koji nam govori o „svijetu kao predodžbi”, ne čovjek kakvog su sanjali neki anarhisti koji su pročitali njegovu knjigu), dakle ako zamišljamo svijet kao predodžbu, onda je podjela između reforme i revolucije moguća, ali se još jednom radi o brbljarijama. U stvarnosti ne postoje apstraktne ideje, nego samo čovjek sa svojim općim odnosima, a ovim odnosima sudjeluje u promjeni stvarnosti, dakle u stvarima koje radi nije moguće točno odrediti takvu podjelu. Što je Craxi?

Pokušajmo to proučiti. Jedini način da se ozbiljno postupa protiv zatvora jest njegovo uništenje. To nije apsurdnije ili utopističnije od teze koja traži njegovo ukidanje. Država kojoj je zatvor prijeko potreban koristila bi krajnje mjere i u slučaju ukidanja i u slučaju uništenja. S druge strane, specifični revolucionarni uvjeti mogli bi omogućiti uništenje zatvora, mogli bi prouzročiti takve nagle promjene u društvenoj i političkoj stvarnosti da bi se ova utopija ostvarila zbog naglih ili postepenih nedostataka sila koje su u stanju nametnuti postojanje zatvora.

U slučaju ukidanja, ako počne postepeno, to znači da država namjerava drugačije riješiti problem zatvora. Ustvari, nešto je već krenulo u tom pravcu. Kao što prikazujem u sljedećem tekstu, u toku je veliko otvaranje zatvora; vanjske političke snage koje su jednom bile isključene, danas ulaze u zatvor na tisuću načina, ima svakojakih kulturnih događanja (kino, kazalište, slikarstvo, pjesništvo, dakle svi su ogranci kulture na djelu). Ovo otvaranje potiče sudjelovanje zatvorenika. Isprva se čini da sudjelovanje ukida nejednakosti, dopušta svakome neku razinu jednakosti, sprječava da ljudi ostanu zarobljeni u ćeliji, tako da mogu govoriti i braniti svoja prava. I to je istina, u ovom smjeru „novi” zatvor je zamijenio „stari”. Ali ima i zatvorenika koji ne žele sudjelovati. Neki među njima imaju svoje dostojanstvo „odmetnika” i ne žele to izgubiti, dakle ne žele sudjelovati.

Ovdje ne predlažem staru podjelu između „političkih” i „običnih” zatvorenika koja me nikada nije uvjerila. Osobno sam uvijek odbijao – i još uvijek odbijam u zatvoru u kojem pišem ovu *Uvodnu napomenu*, naziv „političkog zatvorenika”, već mislim na „odmetnike”, dakle na one koji su svoj život potpuno posvetili tome da žive protiv ili preko uvjeta koje zakon određuje. Jasno je da ako se zatvor s jedne strane otvara prema zatvorenicima koji su spremni za razgovor s ustanovama, s druge se strane zatvara prema onima koji, želeći ostati „odmetnici”, ni u zatvoru ne žele sudjelovati.

Ako takvoj podjeli dodamo povećavanje nadzora nad društvom, napredovanje informatizacije, centralizaciju sigurnosnih i policij-

skih službi barem na europskoj razini, dolazi se do zaključka da će u jednoj više ili manje bliskoj budućnosti protiv zakona ići samo oni koji stvarno imaju apsolutnu odlučnost odmetnika.

Možemo dakle zaključiti da je plan suvremene moći ukidanje tradicionalnog zatvora otvarajući ga za sudjelovanje, ali u isto vrijeme stvaranje novog tipa zatvora, potpuno zatvorenog, zatvora u bijelom ogrtaču gdje će stvarni odmetnici vidjeti kraj svojih dana. Ovo je zatvor budućnosti i teoretičari ukidanja zatvora bit će zadovoljni jer će ovi zatvori u bijelom ogrtaču moći u budućnosti promijeniti svoje mrsko ime i postati klinike za duševne bolesnike. Tko ustraje u pobuni i potvrđuje svoj identitet „odmetnika” protiv svakog prijedloga sudjelovanja od strane vlasti, nije li lud? A zar nisu ludaci više zdravstveni problem, nego kazneni problem?

Takvo društvo, snažnije što se društvenog i političkog nadzora tiče, pozvalo bi sve da sudjeluju u ovom represivnom projektu, i trebat će dakle manju primjenu kazni. Mogao bi se preraditi sam pojam kazne. Na kraju krajeva, većinu zatvorskog stanovništva čine osobe koje su izvršile kaznena djela koja bi se mogla svakog trenutka legalizirati: uporaba i distribucija droge, male krađe, administrativni prekršaji itd. Uklanjanje ove osobe iz zatvora i smanjujući mogućnost težih kaznenih djela kao što su pljačke i otmice, koje će uz nadzor teritorija kakav je u planu postati gotovo nemogućim, ostaje samo nekoliko pravih kaznenih djela. Zločini strastvenih naravi moći će se, i to je namjera, kontrolirati kućnim pritvorom. Dakle, u ovim uvjetima, tko će ostati u zatvoru? Ona nekolicina tisuća ljudi koji ne žele prihvatiti ovaj plan, koji mrze takvo društvo, koji mrze pokoriti se i biti potlačeni, dakle, svjesni buntovnici, koji će još uvijek napadati, možda usprkos svakoj logici, i prema kojima će se moći primijeniti specifični uvjeti pritvora i „liječenja” koji su bliži uvjetima ludnice nego uvjetima pravog zatvora. Eto kamo vodi, slijedeći logične premise, teza ukidanja zatvora. Sama bi država mogla u budućnosti podržavati ovu tezu.

Zatvor je najbrutalniji i najneposredniji izražaj moći i treba ga uništiti kao što treba uništiti moć, ne može se postepeno ukidati.

pogovor bio zanimljiv, ali nisam mogao točno shvatiti što je htio reći, to jest, je li kritizirao stav ukidanja zatvora, ili ga nije mogao potpuno kritizirati, budući da je na kraju krajeva prezentirao taj tekst. Ali u tom tekstu ima nešto s čim se ne slažem, a to hoću reći; kad budem vidio Riccarda, reći ću mu isto. On je potpuno, apsolutno osudio one koji su u prošlosti teoretizirali i ostvarili napade protiv zatvora. Ovaj sud čini mi se pogrešan. On kaže... ali obratite pažnju na to da je Riccardo dobar drug, možda ste ga upoznali u nekoj konferenciji, ovdje u Bologni. On kaže... „Ovi napadi ništa nisu vrijedili, nisu imali smisla, budući da su, bez obzira na to, ipak izgradili zatvore.” Kako to, bogami! Ti koji si protiv efikasnosti za sve drugo, sad govoriš kao da je efikasnost mjera svega. Što znači da su ipak izgradili zatvore? Zar sve stvari koje radimo, kad nemaju posljedice koje smo željeli ili ne postignu željeni cilj, ništa ne vrijede!? Oprostite ako tako jednostavno tumačim, ali napad na zatvore mene itekako zanima. Ne! Treba napadati zatvore. To ne znači da jednom kad budem odlučio napadati zatvore, zatvora više neće biti. Ili, budući da smo ih jednom napali, možemo biti zadovoljni i više ništa ne trebamo raditi da bismo ih uništili. Ovdje podsjećam na pokušaj da se uništi zatvor u Solliccianu, dok su ga gradili. Pokušalo se, ali ipak su izgradili zatvor u Solliccianu. Ali što to znači, da onaj napad nije imao smisao? Ja mislim da je imao smisla. Jer, ako hoćemo prihvatiti ovaj zaključak do kojeg je, nadam se, Riccardo došao samo zbog greške pisanja, trebali bismo osuditi svaku stvar koju radimo. Jer što god drugovi revolucionari rade, nema nikakvu garanciju da će postići željeni cilj, da će imati rezultat koji je zamislio onaj koji je to učinio. Da je tako, bilo bi stvarno gotovo.

O tezi Riccarda D’Estea, moram reći da je znam ne samo zato što sam pročitao taj pamflet o zatvoru, nego i zato što sam s njim razgovarao. Riccardo je šarmantna osoba, ali kad ga slušamo ili čitamo, moramo razdvojiti ono što piše i govori, ono što vrijedi od onog što ne vrijedi da bismo mogli ustanoviti što pripada šarmu govora, a što pripada valjanosti onog što kaže.

zatvoru, dakle sve to traje barem dvije-tri godine. Dakle, treba rano odlučiti za put pregovora s moći. Ispravna odluka, ni govora, ali uvijek u sklopu popuštanja, kad se kaže: „Ne mogu nastaviti. Nikome ne škodim i idem ovim putem”. Dakle, ako se stražar ponaša na neki način, ja se pravim da gledam zid koji mi se čini zanimljiv; ako ima nekog problema, ne govorim o pobuni nego o jednostavnom problemu, ostajem u ćeliji i ne idem na zrak. Svi ti trenuci podrazumijevaju jednu odluku, ne postoji jasna alternativa između zatvora i poluslobode, to je čista teorija, u praksi nije tako. Ustvari ovaj problem postoji samo za one zatvorenike koji imaju svoju dosljednost revolucionarnih odluka. Ali obični zatvorenik, zatvorenik koji se nalazi u zatvoru zbog svojih razloga i koji nije izjasnio nikakav „politički” identitet, iako je ovaj pojam prilično izgubio značenje, razmišlja samo o izvršivosti takve odluke, to mu ni u kojem slučaju ne predstavlja problem. Ovisno o njegovoj osobnoj prošlosti, o kontekstu u kojem se nalazi i o praktičnom ostvarenju onog što mu zakon predlaže kao pravnu mogućnost, radi se o procesu koji traje dvije, tri godine, nije dakle odluka koja se donosi u jednom trenutku.

Naravno, budući zatvor, koji mislim da će biti mnogo otvoreniji od današnjeg, obratit će više pažnje, dakle bit će represivniji, zatvoreniji, potpuno zatvoren, prema onoj manjini koja neće prihvatiti pregovore, koja neće željeti sudjelovati, koja će odbijati svako sudjelovanje. Zato sam govorio o odnosu između sudjelovanja i razdvajanja, odnosu koji isprva ne izgleda tako očigledan. Stvari koji izgledaju tako međusobno udaljene, ustvari su bliske: sudjelovanje stvara podjelu.

Dakle, što raditi? Toliko smo puta postavili ovo pitanje. Pročitao sam jedan pamflet. Zbog principa, o zatvoru gotovo ništa ne čitam jer mi se gadi čitati tekstove koji govore o zatvoru. Ali, budući da su me drugovi pitali, pristao sam držati jedan, tako reći, „obiteljski” razgovor. Ali pročitao sam ovaj pamflet. Riječ je o pamfletu koji su objavili drugovi izdavačke kuće Nautilus, u njemu je tekst koji podržava ukidanje zatvora uz pogovor Riccarda D’Estea. Ovaj je

Tko misli da ga može poboljšati da bi ga na kraju uništio, ostaje u njemu zauvijek zarobljen.

Revolucionarni projekt anarhista jest da se bore zajedno s ljudima da bi ustali protiv svakog nametanja i svake represije, dakle i protiv zatvora. Ono što potiče anarhiste je želja za boljim svijetom, za boljim životom, za dostojanstvom i moralom koje su ekonomija i politika uništile. U takvom društvu ne smije biti mjesta za zatvor.

Zato postoji strah od anarhista.

Zbog toga ih zaključavaju u zatvore.

Zatvor u Rebibbiji, 20. 3. 1997.

Alfredo M. Bonanno

Zaključani. Razmatranja o zatvoru

Voici le temps des Assassins
Rimbaud

Razgovor o zatvoru je razgovor koji revolucionarni pokret i drugovi anarhisti odavno obrađuju i koji se s vremena na vrijeme vraća jer za mnoge među nama predstavlja problem koji nas se osobno tiče ili se tiče drugova koji su nam bliski, koje volimo.

Upoznati kakav je zatvor i zašto postoji i radi, ili kako bi mogao nepostojati, odnosno bolje raditi ovisno o gledištu, bez sumnje je zanimljivo. U prošlosti sam slušao mnoge razgovore, konferencije, rasprave, pogotovo prije desetak godina, u doba kad je vladao analitički način razmatranja stvarnosti kojim je upravljao nekakav marksizam koji je bio gospodar političke scene, i u kulturi i u praksi, a središnja točka tih rasprava bila je „profesionalnost” onoga koji je o zatvoru govorio.

Obično bi slušali (ili se tako samo činilo) nekoga tko je znao što reći o zatvoru. E, pa to nije moj slučaj: ustvari, ja ne znam puno o zatvoru, nesvjestan sam svog znanja o zatvoru jer nisam ni upućen u probleme zatvora, niti sam netko tko je na kraju krajeva puno patio u zatvoru... ponešto, to da. Dakle, ako vas zanima ovo gledište, dakle profesionalna točka gledišta, nemojte puno očekivati od ovog razgovora o zatvoru. Ono što ću reći bit će pretežno sastavljeno od osobnih dojmova i od nekih manjih proučavanja sadašnjih tema o problemu zatvora. Nema ni profesionalnosti ni specifične stručnosti. Odmah ću reći da me nekako odbijaju ljudi koji predstavljaju neku specifičnu temu i, rastavljajući stvarnost na sektore,

diskurs koji se razvija unutra, na osnovi toga kako se šetaš, odluka koje donosiš, riječi koje izgovaraš. Znam... mnogi od tih razgovora mogu se krivo tumačiti. Ne hvalim prisilno ponašanje, kažem da u zatvoru postoji jedna specifičnost, postoji zatvorenik koji je svjestan svog zatvoreničkog zanata, svog zatvoreničkog kvalificiranja, i postoji zatvorenik koji se slučajno nalazi u zatvoru, zatvorenik koji bi mogao biti bankar, ili jednostavno obična budala, dakle zatvorenik koji je u zatvoru našao nekakav privremeni smještaj, koji vidi zatvor kao privremenu (i što kraću) nevolju ili čak kao socijalnu pomoć. Vidio sam ljude koji su se namjerno dali uhapsiti pred Božić jer za Božić daju kolače (čini li vam se to malo?), ili da se dobro očiste, ili da se liječe jer mnogi nemaju drugih načina da dobiju liječenje, a tih slučajeva nema samo par, nego stotine.

Ali postoji i drugačije zatvoreničko stanovništvo koje je ponosno na svoj „odmetnički” status, ponosno da napada, makar na svoj način, određene državne strukture. Ovo stanovništvo, u tom kontekstu sudjelovanja, očigledno ne želi sudjelovati, dakle bit će posebno identificirano i razdvojeno. Zato je zatvor sudjelovanja upravo zatvor podjele jer razdvaja. Ne mogu svi sudjelovati na istoj razini, ne prihvaćaju svi isti razgovor s moći. Ima raznih razina prihvaćanja i, na osnovi tih razina prihvaćanja, sudjelovanje stvara podjele. Što je jače sudjelovanje, to je dublja podjela, što ima više signala, to se više razdvaja zatvorenički svijet.

O problemu prihvaćanja mekšeg odnosa s zatvorskom ustanovom trebalo bi voditi jednu opću raspravu koju ovdje podrazumijevam jer sam je često vodio u prošlosti. Na primjer, o poluslobodi. Ne postoji neposredan prijelaz od zatvora do poluslobode. Dakle, ne radi se o odluci jednog trenutka na osnovi neposrednog odnosa između zatvora i zatvorenika. Prije odobrenja poluslobode postoji cijela procedura koja se zove „tretman” (izbor riječi nije slučajnost) jer se zatvorenik smatra bolesnikom. Tretman se sastoji od niza brojnih odluka koje zatvorenik mora donijeti. Počinje razgovorom s psihologom, poslije prihvaćanjem nekog posla u zatvorskoj strukturi, a još uvijek stoji činjenica da ne smiješ stvarati probleme u

nostavan. Na primjer, ovo sudjelovanje je posvuda prisutno, u školi, u tvornicama, u funkciji i u samoj strukturi sindikata, u drugačijoj strukturi školskih i tvorničkih savjeta, jednom riječju u cijelom svijetu proizvodnje. Sudjelovanje se pojavljuje u određenim prilikama na drugi način. Strukture su drugačije u geto-četvrtima. Na primjer, u Cataniji, u četvrti S. Cristoforo koja je jedna od najznačajnijih geto-četvrti s visokim stupnjem socijalnih problema, danas je potpuno druga priča, postoje obiteljska savjetovaništa, dok jednom ni policija nije mogla ući. Kako je ovo veće sudjelovanje promijenilo četvrt? Je li ju približilo ili udaljilo od drugih četvrti? To je problem. Ja mislim da ju je udaljilo od drugih četvrti, postala je još specifičnijom. Mislim da je svrha sudjelovanja upravo razdvajanje.

Zatvor se otvara sudjelovanju, postoje takve strukture za unutarnje-vanjski dijalog, kao, recimo, „zatvor-teritorij”. Skupina prevaranta, jeftinih ideologa, predstavnika općinskih odbora, četvrti i sindikata, biskupskih i školskih predstavnika. Sva ta rulja samo traži odobrenje na osnovi članka 17. da bi ušla u zatvor i došla u kontakt sa zatvorenikom, dakle, da bi uspostavila kontakt između nutrine i vanjštine. Zatvorenik ima sto, tisuću problema, on je kao bolesnik. Kad ulazite u bolnicu i razgovarate s bolesnikom, on ima sve moguće nevolje. Kad ulazite u zatvor i razgovarate sa zatvorenikom, on ima sto problema. Kao prvo, on je uvijek nevin, ništa nije učinio, njegova obitelj uvijek je u nevolji, dakle, sve one stvari koje su uvijek prisutne u razgovorima zatvorenika. S druge strane, svatko vuče vodu na svoj mlin i u svakom slučaju u zatvoru se ne smije reći: „Ja... zatvor, nije mi uopće težak, to su pizdarije, to su besmislenosti...”, ne, to ne bi bilo pristojno.

Sudjelovanje stvara veće razdvajanje, veću djeljivost unutar zatvora jer ima nekoliko njih koji imaju stvarni i svjesni ilegalni pristup, dakle, oni koji su zbilja „odmetnici” mogu se točno odrediti u zatvoru jer među zatvoreničkim stanovništvom, recimo, od sto zatvorenika, već ih možeš vidjeti kad su na šetnji, ovdje se već uoči, lako se razabire ozbiljan čovjek od neozbiljnog čovjeka, to se shvaća na razne načine, zbog mnogih znakova koje šalje. Postoji opći

kažu: „U tome sam stručnjak, sad ću vam to dokazati”. Ja tu stručnost nemam.

Naravno, imao sam svoje probleme, u smislu da sam prije dvadeset godina prvi put ušao u zatvor i ustvari, kad sam se prvi put našao zaključan u ćeliji imao sam velike poteškoće. Prva stvar koju sam pomislio, bila je da uništim radio aparat jer je radio-prijenos bio vrlo glasan i, zatvoren unutra tamo, nakon nekoliko minuta činilo mi se da ću poludjeti. Izuo sam cipelu i pokušao slomiti predmet iz kojeg je ona gadna buka dolazila. Dolazila je iz jedne blindirane kutije na stropu blizu žarulje koja je stalno bila uključena. Prošlo je tek nekoliko minuta od početka mog pokušaja kad jedna glava izviri kroz okno blindiranih vrata i kaže: „Oprostite, što radite?”, a ja sam odgovorio: „pokušavam...”, „ma ne, ne treba, dovoljno je da mene pozovete, ja sam čistač i mogu isključiti radio izvana i sve je u redu”. U tom trenutku otkrio sam što je bio, i još uvijek jest, zatvor. To je cijelo moje znanje o zatvoru. Zatvor je nešto što te uništava i izgleda apsolutno nepodnošljivim, – „kako ću moći živjeti ovdje, uz ovu stvar koja zamara pamet, zamara tijelo...” – ali dovoljan je jedan mali pokret i tome dođe kraj. To je cijela moja profesionalnost o zatvoru. To je donekle i moje osobno iskustvo što se zatvora tiče.

Zasigurno ima puno istraživanja o zatvoru, ali ja ih poznajem samo vrlo malim dijelom. Obratite pažnju na to da neka istraživanja nisu djelo samo stručnjaka kriminalističkih znanosti i sociologije, nego i samih zatvorenika koji su radili za Ministarstvo. Jedno od tih istraživanja izvršilo se u zatvoru u Bergamu. Ja sam ga pročitao i pronašao u njemu nevjerovatne stvari, grozne sheme, strašne statističke obrade o zatvorskom stanovništvu u tom zatvoru, čini mi se, u roku od tri godine. U svakom slučaju, ova istraživanja ne vrijede mnogo, nije to ozbiljno štivo, u smislu da se ne može stvarno predložiti onima koji eventualno moraju o tome odlučivati. Na kraju krajeva, mislim da se ne smije precijeniti sposobnost znanstvenih sredstava i mogućnost njihove primjene, pogotovo u ovom polju. Društvene znanosti nisu precizne znanosti, koliko je uopće moguće

govoriti o preciznosti u znanstvenom istraživanju. Ima puno alata, ali većinom su beskorisni. Matematički alati koje imamo sve više gube vrijednost, sad se shvaća da se tim sredstvima ne može ništa dokazati. Nemoguće je doći do nekog zaključka. Ne smijemo reći: budući da ima toliko ljudi u kavezu, isto kao što se radi s miševima, vidimo što se zbiva. Nije tako jednostavno, osobe nisu miševi, na svu sreću. I znanost koja proučava ljude, sociologija, većim je dijelom samo osinjak pizdarija, na svu sreću.

Ali koji su teoretski stavovi o zatvoru? Mislim da mogu odgovoriti na ovo pitanje usprkos mojem neznanju: teoretskih stavova ima mnogo, ali su svi bezvrijedni i uopće me ne zanimaju puno. To su stavovi koji se nalaze u knjigama, raznorazne rasprave filozofa o zatvoru, brbljanja takozvanih stručnjaka. Neki su teoretski stavovi bili nešto važniji i značajniji, recimo prije dvadesetak godina, ali danas gube na važnosti. Jedna zamisao o zatvoru povezuje ga, kao povijesno razvijanje, s posebnim razvojem proizvodnog oblikovanja koje je specifično za kapitalizam. Može se stoga pratiti ova nekako improvizirana rekonstrukcija koja se razvija na ovaj način: zatvor u antici, koji se odnosi na predkapitalističku proizvodnju, pa trgovački zatvor, pa kapitalistički zatvor, imperijalistički zatvor, ... zatvor, dakle, što se mene tiče, sve pizdarije! I ne zanima me raspravljati može li se danas govoriti o postindustrijskom zatvoru, meni to izgleda kao glupost, ali ipak ima ljudi koji imaju volju i sposobnost da to rade i uspijeva im prodavati takva brbljanja kao nešto što je stvarno važno. Mislim da ovi teoretski stavovi nemaju vrijednost, osim kao sociološka vježba.

Prve pristalice zatvora apsolutno su zatvorenici, a da to očito ne znaju i ne žele biti, jer to je kao što radnik koji sebe prepoznaje u tvornici, u sustavu tvornice ako je tvornički radnik, ili, u suštini, u lancu koji ga veže. Kao što je rekao Malatesta, s obzirom da smo naviknuti na lanac, ne shvaćamo da mi ne hodamo zahvaljujući lancu, nego usprkos lancu i to nam se događa zato što je riječ o činjenici koju nije tako lako shvatiti. Često, razgovarajući s nekim zatvorenikom koji je bio u zatvoru dvadeset, trideset godina, primjećuješ

stvorila nove uvjete za društvene prilike, ali ih je pogoršala s druge strane, stvorivši ogromne nejednakosti među samim zatvorima. Recimo, Dozza u Bologni je „uzoran” zatvor, izgrađen kao specijalni zatvor, sad se upotrebljava kao normalni sudbeni zatvor, a ipak je neizmerno gori od starog zatvora San Giovannija. Ja sam bio u oba mjesta i mogu lako dokazati da je Dozza gori zatvor. S druge strane, dok su u San Giovanniju bile rešetke, pa mreža za obranu rešetki, pa djelomično i prozori koji su gledali prema gore, Dozza ima samo uspravne rešetke, pa izgleda kao da si slobodan, ali opći uvjeti zatvora su gori, neljudskiji. Dok u San Giovanniju zatvorenici nisu mogli izlaziti iz ćelije da bi prošetali po krilu (uvijek u vrijeme predviđeno od ravnateljstva), u Dozzi si u krilu slobodan, uglavnom, ima razlika... ali ove promjene su, da tako kažemo, unutarnja pulsiranja zatvorskog sustava. Veća zatvorska širina odmah se stisne kad nešto ne ide, dovoljno je da umjesto jednog samoubojstva svakih petnaest dana bude jedno svaki tjedan, već se stvari mijenjaju. Ili dovoljan je, kao što se dogodilo 1987. godine, upravo u Dozzi, jedan jednostavan prosvjed, a stražari odgovaraju oružanim napadom kao što je nacistički narednik ovog zatvora vodio protiv ambulante. U ovim se slučajevima zatvor odmah mijenja.

Ali takva unutarnja pulsiranja pojedinačnog zatvora imaju svoj odnos s pulsiranjima razvoja i promjenama cijelog zatvorskog svijeta koji ide prema otvaranju. Zašto ide prema otvaranju? Jer otvaranje odgovara uvjetima razvoja zatvorskog sustava, širenja svojih perifernih struktura i državnih struktura uopće, bilo kojih državnih struktura, dakle, prema višem sudjelovanju. Ovaj pojam je važan i isplati se proučiti ga.

Obratite pažnju na to da pojam sudjelovanja, na osnovi razmišljanja o proturječnosti koje smo vodili ranije, nije potpuno odvojen od pojma razlikovanja i podjele. Ja sudjelujem i, u prvoj fazi takvog sudjelovanja, osjećam blizinu druge osobe koja istovremeno sudjeluje sa mnom. Dok sudjelovanje napreduje, ovaj me isti proces sudjelovanja odvaja i postajem različitim od drugog jer svatko prati svoj put u sudjelovanju. Valja proučiti ovaj pojam jer nije tako jed-

požuda, barem koliko sam ja shvatio, ne samo iz osobnog iskustva, to stvarno nije središnji problem usprkos tome što bi se moglo reći izvana. Vidio sam prije petnaestak godina odgovor koji je donijela jedna anketa koju je ministarstvo naručilo o mogućnosti stvaranja takozvanog sata ljubavi u Italiji, recimo, s legitimnim partnerom, i odgovor je bio potpuno negativan.

Sad je na redu zadnji dio govora, ako vas nisam previše ošamutio. Koje su perspektive zatvora? To jest, kako vlasti pokušavaju preustrojiti zatvorske uvjete koji nikada ne predstavljaju stabilnu pojavu? Po definiciji zatvor je neizvjesna stvar, dakle nikad se ne zna što bi se moglo dogoditi. Neizvjesnost se ne nalazi samo u slučajnosti pravila. Postoji jedan zakon koji kaže da zatvorenik mora dobiti pravila zatvora kad ulazi u njega da bi ih mogao pročitati i poštovati ako hoće. U nekim zatvorima, na primjer u Bologni, daju sažetak od tri stranice, ali cijeli pravilnik sastoji se od 150 stranica. Zbog toga se dešavaju nevjerojatne stvari. Ako netko traži pravilnik i dobro ga pročita, može stvarati probleme u nekim dijelovima nadzornog sustava.

Rekao sam da je zatvor neka stvarnost koja se stalno mijenja; ja mislim (to je osobna teza) da zatvor ide prema otvaranju, to jest prema sudjelovanju. U zatvorskim uvjetima na početku sedamdesetih godina da bi ispržio jaje ili skuhaio kavu u ćeliji, recimo, trebao si otprilike sat vremena jer si trebao napraviti neku vrstu skele od praznih kutija šibica zamotanih u aluminijsku foliju od cigareta, poslije staviti ispod nje plin u krutom stanju, takozvanu „metu“, zapaliti ovu stvar, zakuhati, uvijek rukujući ovu alkemiju blizu zahoda jer nije bilo stolova, nije bilo stolica. Krevet je trebalo zatvoriti ujutro, spremiti ga, tako da bi od njega nastala nekakva klupica na koju se može sjesti. Između tih davnih uvjeta i sadašnjih zatvorskih uvjeta, kad su na raspolaganju i sprave za kuhanje, čak u sudbenim, ne samo u kaznenim zatvorima (budući da su ovi bolje organizirani i nekako „otvoreniji“) postoji znatna razlika.

Provela se reforma. Reforma je poboljšala zatvorske uvjete, zasigurno ih je poboljšala unutar zidova zatvora, to se podrazumijeva,

da ti on govori o svim brigama zatvora itd., ali vidiš da ima neki odnos ljubavi i mržnje prema zatvorskoj ustanovi jer je, na kraju krajeva, ona njegov život. To je dio problema. Tako shvaćaš da ne možeš razvijati kritiku polazeći od razmišljanja koje se rađa u zatvoru, od zatvorskog iskustva, jer je ovo iskustvo zasigurno negativno i odbijajuće u odnosu na zatvor, ali je ipak ambivalentno, kao i sva iskustva u životu. Ja sam to osobno proživio ali ne bih znao objasniti kako sam osjetio da raste u meni. Ljudi nisu roboti, ne vide stvari crno-bijelo. Ipak, dogodi se da kad dođe trenutak izlaska iz zatvora, imaš osjećaj kao da napuštaš nešto tebi drago. A zašto? Zato što znaš da napuštaš dio svog života, jer unutra si proveo dio svog života, koji je, iako u najgorim uvjetima, uvijek dio tvog života, unatoč tome koliko si loše to proživio, među najstrašnijim patnjama (što možda nije uvijek ni istina), uvijek je to bolje od ništavila koje postaje tvoj život u trenutku kad ga više nema. Dakle, čak je i patnja, bilo koja patnja, uvijek bolja od ništavila, uvijek je nešto pozitivno, i možda to ne znamo objasniti, ali to ipak znamo, zatvorenici to znaju. Dakle, baš oni su prve pristalice zatvora.

Poslije dolazi zdrav razum, taj jak, nepremostiv prag, koji nikako ne može shvatiti kako bi se moglo živjeti bez zatvora. Ustvari, taj zdrav razum napada i ismijava prijedloge ukidanja zatvora jer uistinu taj prijedlog želi da vuk bude sit i ovce na broju, dok je ustvari najjednostavnije reći: „Zatvor je neophodan ako stvari ostaju kakve jesu. Kako mogu u isto vrijeme braniti pravo draguljara da čuva svoje vlasništvo i svoje pravo da ga ja, koji nemam novca i ne znam što da jedem, lišim dragulja revolverom u ruci?“. To su dvije proturječne stvari. Ako postavim ovu proturječnost u plan društvenog ugovora, ili prirodnog prava koje je ustanovio Bog, Vrag, Razum ili Kropotkinov životinjski nagon, kako je mogu premostiti? Jedini je valjani zaključak i najjednostavniji: ako mi ide dobro, dobit ću novac, ako mi ide loše, dobit ću godine zatvora. Razgovarao sam s brojnim pljačkašima i jedan od njih, među prvima koje sam upoznao, rekao mi je ovako: „Slušaj, uzmi komad papira, ti koji znaš čitati i pisati, i izračunaj koliko mogu zaraditi radeći tri godine u

tvornici.” (Tada se u tri godine u tvornici moglo zaraditi oko petnaest tisuća maraka). A on, nastavljajući: „Pljačkom, ako mi uspije, uzmem više od petnaest tisuća, uzmem dvadeset, možda trideset, ako mi ne uspije, dobit ću tri godine zatvora i opet sam na istom. Osim toga, čak iako mi ne uspije, neću raditi tri godine pod gazdom koji me muči, ili u Njemačkoj spavajući u kontejnerima, nego sam u zatvoru i ovdje, dobro ili loše, poštuju me, pljačkaš sam, kad idem na zrak, prepoznaju me kao ozbiljnog čovjeka, ne kao nesretnika koji živi od svoga posla”. Iskreno, ja sa svim svojim znanjem nisam znao što odgovoriti, njegovo raspravljanje nije mi se činilo pogrešno, ni pod pogledom čistog ekonomskog računa. A što sam mu mogao reći? „Ali znaš, ne smije se dirati vlasništvo”. Pljunuo bi mi u oko! Što sam mu mogao reći? „Vaga je neuravnotežena, ti je trebaš uravnotežiti”, ali njemu su vagu poremetili jednom zauvijek. Kao što je rekao Fichte, koji je bio dobar u filozofiji, barem je on tako mislio: „Tko je lišen onoga što mu pripada prema društvenom ugovoru, ima pravo uzeti to sam”, i to je rekao netko tko zasigurno nije bio ni revolucionar, ni progresivan.

Zdrav razum nas sprječava da zamislimo društvo bez zatvora i mislim da je to u redu jer ne trebamo uvijek prezirati zdrav razum: društvo u ovim uvjetima raspodjele proizvodnih odnosa, u ovim uvjetima kulturnih i političkih odnosa, ne može biti bez zatvora. Uopće misliti na ukidanje zatvora u ovom društvenom kontekstu samo je lijepa utopija koja jedino može puniti stranice knjiga onih koji, radeći na fakultetu, pišu plaćeni od države.

Sve ostalo, što se me mene tiče, samo je gubitak vremena, barem koliko sam ja shvatio. Moguće je da sam ipak loše shvatio ove teze o ukidanju zatvora, ali mi se čini da sam primijetio da su neki od onih koji su danas za ukidanje zatvora, ljudi koje osobno znam, isti oni koji su se nekad definirali, ne kažem kao staljinisti, ali ipak kao sljedbenici brbljanja povijesnog materijalizma o zatvoru, dakle pristalice analize o zatvoru kao stvarnosti usko povezanoj uz razvoj proizvodnog oblikovanja itd. Ti su isti danas za ukidanje zatvora jer je ova teza anarhističke ili barem slobodarske naravi, ali zasigurno

s njim ne idem zajedno na zahod, to mi se čini očitom stvari. Kad je u prošlosti zahod bio u sobi, izmislili bi tisuću načina da bi išli u zahod jedan po jedan. Nekoć zahod nije bio odvojen, bio je u istoj sobi. Kad sam prije četvrtinu stoljeća prvi put radio u zatvoru u Cataniji, imao sam zadaću da bilježim kupovinu zatvorenika i primijetio sam da se u ćelijama koje su imale mnogo zatvorenika trošila velika količina magnezija. Kad sam ih zapitao za razlog, objasnili su mi da ako se to uzima tjedno za čišćenje, kad se ide u zahod ne smrdi ili manje smrdi. Što nam ovo govori? Da ni direktor, ni stražari ne znaju što je zatvor. Jer da bi razumjeli zatvor, treba se nalaziti s druge strane vrata kad ih stražar zatvara. Bez ključa sve su to samo teorije.

Vratimo se na našu specifičnost. Naravno, zatvor sastavljaju zidovi, stražari s mitraljezom, šetnja, magla koja se spušta na dvorište i ne znaš gdje se nalaziš, na kojoj si planeti, u izgnanstvu, na mjesecu, ne zna se itd. Ali, na kraju krajeva, zatvor je ćelija. A u ćeliji možeš biti sam ili s drugima, a to su dva različita stanja i dvije različite patnje. Zato što, da, jaki smo itd., ali ja sam bio u zatvoru sam i bilo je teško. Zadnji put bio sam skoro dvije godine u samoći i bilo mi je teško. S drugima je možda čak teže, ili je barem teže na drugi način jer ljudska životinja se čudno ponaša u uvjetima zatvaranja i dakle... Ovdje samo usput napominjem probleme koji se zatvora tiču, a ostavljam sa strane druge teme.

Zabilježio sam bio druge probleme, ali nisu toliko važni. Hoću samo napomenuti par njih, počevši od problema mirisa. Zatvor ima poseban miris koji se nikada ne zaboravlja. Osjeća se ujutro. Sjećam se da je to miris koji imaju tri mjesta: kafići kad se otvaraju rano ujutro, biljari i javne kuće. Na mjestima na kojima se ljudska životinja nalazi u uvjetima posebne patnje postoji neki poseban miris; zatvor ima ovaj miris i više ga ne zaboravljaš i osjećaš ga ujutro kad ti otvaraju blindirana vrata. Ne pitajte me zašto, to ne znam. Drugi problem je buka, buka je nešto strašno, nemoguće je naviknuti se na nju. Nije samo glazba, napuljske pjesme koje te muče. Neopisivo je, nešto užasno. S druge strane, manju važnost ima seksualna

Sve te stvari izgledaju kao brbljanje, ali mislim da predstavlja-ju pravu zatvorsku znanost. Što upravo znaju takozvani zatvorski operateri koji sebe smatraju sposobnima? Za početak, fakultetski profesor nikad nije bio u zatvoru. Zapravo, oni koji se bave zatvo-rom čak ni ne znaju što je zatvor. Ostavimo sa strane filozofe prava koji, jadni, ni sami ne znaju što govore. Što se zatvorskih operatera tiče, što su bliži unutrašnjosti zatvora, manje ga razumiju. Odvjet-nici i suci, da, oni su bili u zatvoru, ali gdje? U vanjskom dijelu, u sobici za razgovore. Osim izuzetnih slučajeva kad nadzorni su-dac uđe u krila (ali ulazi samo u krila, nikad u ćelije), odvjetnici i suci ne znaju što je zatvor. Želim reći nešto više, ne znaju što je za-tvor ni zatvorski operateri, ni psiholozi, ni socijalni službenici, ni svakojaki policajci. Ustvari, koja im je zadaća? Ulaze u svoje sobe, pozivaju zatvorenika, zabavljaju ga lijepim razgovorima i vraćaju se kući na ručak. Još više, ni stražari ne znaju što je zatvor, a to vam kažem iz osobnog iskustva. Na primjer, nalazio sam se u zatvoru u Bergamu i organizirao sam, zajedno s drugim zatvorenici, u granicama naših mogućnosti, nemojmo to nazvati pobunom, ne-go neku vrstu prosvjeda jer su nam uništavali začepljenja kojima smo zatvarali rupe koje su stražari napravili u zahodu da bi nas nadzirali i na tom mjestu. Svi zatvorenici začepljuju ove rupe kako mogu, koristeći bilo što: papir, komadiće drva, rastegnute ručnike i stotinu drugih stvari. U praksi, stražari ne diraju ove obrane, ali u ovom slučaju direktor je naredio da se skinu pa su stražari ponovo otvarali rupe olovkom. Na naš prosvjed direktor mi je odgovorio: „Ma što radite za sitnicu, ništa se ne dešava, na kraju krajeva, me-đu muškarcima smo”. Među muškarcima smo? „Ti si direktor, a ja zatvorenik, i ne da mi se da me stražar gleda dok sam u zahodu”. Dakle, on je smatrao ovaj problem kao nečim manje važnim. Ali takvo muško drugarstvo pokazalo je da on, bez obzira na to što je bio direktor zatvora, nije znao što je zatvor. Jer ja sa zatvorenikom s kojim dijelim ćeliju, koji je zatvorenik na isti način kao što sam ja, sa svojim drugom koji se, naravno, ne može po ljudskosti, prijatelj-stvu, osobnom odnosu, usporediti s direktorom zatvora, očigledno

ni autoritarne, ni staljinističke. Bez obzira na nevjerojatne sposob-nosti političkog razvoja kojima me ti ljudi još uvijek ne prestaju čuditi, potvrđujem da je u svakom slučaju ova teza o ukidanju za-tvora glupost, iako kažemo da je anarhistička. A zašto ne bi to mo-gla biti? Nije toliko čudno. Poznajem mnogo anarhista koji govore gluposti. Mislim da ne postoji istovrijednost između anarhista i pa-metnog čovjeka, anarhist ne mora biti uvijek pametan. Poznajem mnogo glupih anarhista. A poznajem mnogo pametnih policajaca. Što ima lošeg u tome? Nikad mi to nije bilo čudno.

Da. Pojam se ne čini složen jer, koliko sam shvatio, a možda sam ipak krivo shvatio i u tom slučaju ovdje smo da to razjasnimo, uki-danje jednog dijela iz jednog konteksta jest neka vrsta odstranjenja. Drugim riječima, uzimam jedan dio i uklanjam ga. Iz društva, čiji je zatvor danas nezamjenljiv dio, trebao bih dakle, u ovom trenutu-ku, uzeti zatvor i ukloniti ga kao što se radi pokvarenim dijelom jedne cjeline koji se odreže i baca u smeće. Ovo je pojam ukidanja. Ukinuti zatvor i nadomjestiti ga nekom drugom društvenom orga-nizacijom koja, da ne bi bila samo zatvor pod drugim imenom, ne bi smjela predviđati ni kaznu, ni služenja kazne, ni zakon, ni prin-cip prisiljavanja itd. Ono što se možda ne želi shvatiti jest sljedeće: ukidanje zatvora podrazumijeva prevrat normalne situacije koja se pravno uspostavlja između žrtve i onog koji je kazneno djelo poči-nio, takozvanog krivca. Danas se između žrtve i krivca stvara jedno udaljavanje koje kasnije postaje čisto odvajanje uslijed zatvaranja. Žrtva i krivac se više neće susresti, a zauvijek će se izbjegavati. Ja zasigurno ne idem u Bergamo posjetiti draguljara kojeg sam opljač-kao. Da me vidi, odmah bi nazvao policiju. U to nema sumnje.

Naprotiv, što se zbiva u kontekstu ukidanja zatvora? Ne udaljava-ju se subjekti „nezakonitog” čina, već se stavljaju u kontakt preko pregovaranja. Na primjer, stvaraju se uvjeti da bi se dogovorili o počinjenoj šteti i onaj koji je odgovoran za „nezakonit” čin, umjes-to da ide u zatvor, zalaže se za nadoknadu oštećenoj osobi, novcem ako je to moguće, ili radom. Primjerice, ima ljudi, ako se ne varam, koji su bili zadovoljni da im se kuća okreći, ne znam, slične stvari.

Mislim da ove besmislice polaze od filozofskog principa drugačijeg od onog koji predviđa zakon.

Udaljavanje „krivca” i „žrtve” ustanovljuje ne samo sustav vlasti, nego i pojedinačne konkretne situacije, osim slučajeva u kojima prijelaz na takozvano nezakonito stanje uzrokuju strasti ili osjećaji koji se teško obuzdavaju, recimo, u većini slučajeva, krivac ne pokušava samo pobjeći da bi spasio plijen ili život, nego pokušava imati i što manje kontakata sa žrtvom. Zatim postoji još jedna strana udaljavanja, a to je ona koja se zasniva na djelovanju suca, odvjetnika, suda, zatvora. Dakle, udaljavanje ne samo od žrtve, nego i od društva, a to završava uz posebnu pažnju koja se primjenjuje u slučajevima kad se krivac vraća u društvo. Da bi se izbjegao prenapeti kontakt, često se primjenjuju točno određene policijske prakse: kad izlazi iz zatvora, odmah stiže policija po tebe i vodi te u postaju da bi te opet legitimirala. Ti si sad slobodan čovjek jer si odradio kaznu, ali oni nisu zadovoljni pa slijedi izbacivanje iz određenog grada, dakle sve što je potrebno da bi te udaljili.

Ukidanje zatvora ne predviđa sve to. Pojam ukidanja je složeniji od onog što sam ovdje objasnio u ovom trenutku. Ipak ostaje u njemu ova zanimljiva logična nepravilnost: ukidanje je zamislivo u teoriji, ali praktički je neizvedivo u društvenom kontekstu u kojem je zatvor, naravno, temeljni dio.

Naprotiv, uništenje zatvora se očigledno povezuje s revolucionarnim pojmom uništenja države i stoga se uključuje u drugačiji pristup sudjelovanja u borbama. Da bi se potpuno razumjelo ono o čemu smo maloprije raspravljali, treba ukloniti svaku opsjednutost efikasnošću koja često izobličuje stvari. Od borbi u kojima sudjelujemo i od njihovih posljedica ne smijemo uvijek očekivati naknadu samo zato što smo nešto učinili, ne trebamo u svakom slučaju postići konkretne rezultate. Naprotiv, često nismo u stanju procijeniti posljedice borbi u kojima sudjelujemo. Postoji neko sporedno prenošenje, vrlo rasprostranjeno, čiji krajnji doseg ne možemo vidjeti. Nemamo spoznaju o onome što bi se moglo dogoditi: o osobama koje se kreću, o drugovima koji će učiniti neke druge stvari, o od-

ustanove, pa se znalo da se u sedam i pol otvaraju blindirana vrata i počinje dan. Buka koju stvaraju kad otvaraju blindirana vrata ima svoju svrhu, koja se može povijesno odrediti, koja se razvila drugačije ovisno o dobu. Dok sam istraživao inkviziciju našao sam u udžbeniku iz sedamnaestog stoljeća jedan opis načina otvaranja vrata kad bi braća iz Društva Bijelih, da bismo se razumjeli, oni s bijelom kapuljačom, trebala voditi osuđenika na smrt na stratište. Na Siciliji je djelovala španjolska inkvizicija, dakle bili su dobro organizirani. Pripadnici Društva Bijelih imali su zadaću da se brinu o osuđenicima na smrt tri dana prije pogubljenja. Među njihovim zadacima bilo je i ustanoviti je li osuđenik spreman za pogubljenje, a što su radili? Izmislili su posebnu tehniku: organizirali bi se kao da su stvarno vodili osuđenika na stratište, probudili bi ga rano ujutro, napravili bi veliku buku, marširali u skupini s drugim sudionicima pogubljenja, stražarima itd. Ali nije to bilo stvarno, bilo je samo užasno kazalište, samo da bi vidjeli kako bi reagirao nesretnik. Ako bi nesretnik reagirao kako je trebao, dakle ako ne bi podivljao, smatrali bi ga spremnim za konačnu operaciju. Dakle, otvarati blindirana vrata nije tako jednostavno kao otvarati vrata. Ovi snažni momci, obučeni u Parmi, dobivaju posebne upute: blindirana vrata otvaraju se jakim udarcima, zatvorenik treba poskočiti dok još spava, od tog trenutka mora pomisliti: eto, svijeta snova više nema, sad počinje ustanova, sad mi kažu što treba raditi. Sedam i pol, ne izlazi se, izlazi se u osam i pol, dakle cijela priča proizlazi iz zatvorskog tempa koji je naravno tempo koji oni drugi žele.

Na primjer, to je važno, vrijeme teče po drugim činjenicama: ujutro ti donose mlijeko (dugo sam razmišljao o tome, ionako se u zatvoru nema što raditi pa što dakle radiš? razmišljaš), kasnije ti donose jaje u deset, u deset i trideset pet ili u jedanaest voće, pa u podne ručak, u dva nešto drugo, ne znam, marmeladu, zašto? Jer na ovaj način vrijeme teče po njihovom tempu, određuju ga. Kad ti donose jelo, to je događaj, ti ga uokviriš u zatvorskom kontekstu i tvoj život se usklađuje s tim kontekstom.

svoju majku, svog oca, koji su bili stariji i dolazili bi žalosni na razgovore. Kad sam prvi put ušao u zatvor, oni su jadni plakali. To su teške situacije, a tu neizvjesnost prebacuješ na one koji te vole, na svoju djecu, na cijelu situaciju koja se ne mijenja brbljarijama. Kad sam se našao prvi put u izolaciji u zatvoru, prije dvadeset i pet godina, pjevao sam anarhističke pjesme... a ja mrzim anarhističke pjesme. Zašto sam tamo pjevao te pjesme? Pjevao sam da bih se ohrabrio, isto kao što radi dijete u mraku koje, da bi se ohrabrilu, zviždi ili samom sebi priča bajke.

Drugi element koji sam često uočio bio je izobličene komunikacije. Ne možeš komunicirati. Da bi nešto rekao, recimo, hoćeš promijeniti odvjetnika, postoji cijela procedura: navečer moraš naljepiti na blindirana vrata svoje ćelije komad papira na kojem si napisao da sutradan želiš ići u neki ured. Sutradan te pozovu i kreneš prema uredu. Recimo da ima sedamdeset i pet metara do ureda, računaš da trebaš nekoliko minuta, ali ne! Trebaš nešto između deset minuta i sat i pol vremena da bi napravio tih sedamdeset i pet metara, kao budala čekaš ispred svakih vrata da bi došao neki anđeo u odori da ti otvori, trak-trak, i prođeš prvu, drugu, treću, četvrtu prepreku i tako dalje. Cijeli ti se svijet mijenja na ovaj način. Što se mijenja? Mijenja se shvaćanje prostora i shvaćanje vremena. Izgleda jednostavno jer je to shvaćanje nama lako, rukujemo njime kao što rukujemo sitnišem, ali nije tako jednostavno jer vrijeme nije isto kao što mjeri sat: to je apsolutno vrijeme, njutonovsko vrijeme, određeno jednom zauvijek, ali uz takvo vrijeme postoji ono što je neki drugi filozof, francuski filozof, nazvao stvarnim trajanjem, to je vrijeme u smislu kao što je sv. Augustin pokazao, vrijeme kao naša svijest, kao trajanje naše svijesti. To je čekanje. A mi mjerimo čekanje našim osjećanjima, to trajanje nije isto kao apsolutno vrijeme koje pokazuje sat.

Jednom u zatvoru satovi su bili zabranjeni, sada su, nakon 1974. godine, nakon zatvorske reforme, dozvoljeni, a to je čak gore jer nekoć se nije znalo koliko je sati pa bi se ljudi prilagođavali prema suncu ili zatvorskom tempu koji predstavljaju „prirodni” sat, sat

nosima koji se mijenjaju, o promjenama u svijesti, i o svemu što dolazi kasnije kad nam se čini da je sve gotovo.

Večeras smo ovdje, sudjelujemo u ovoj raspravi, i za mene je i ovo jedna borba. Ne da mi se raspravljati samo da bih slušao svoj glas, uvjeren sam da u svijest svakoga od vas ulaze pojmovi, kao što u moju svijest sad ulazi radost što sam ovdje s vama, što osjećam vašu fizičku prisutnost blizu sebe. Raspravljamo o nečemu do čega mi je stalo i uvijek ću nositi sa sobom bogatstvo koje mi poklanjate kao što, mislim, ja vama mogu dati nešto što ćete ponijeti sa sobom i što jednog dana može uroditi nezamislivim plodovima, u nekoj drugoj situaciji, u nekom drugom kontekstu, a ovi rezultati nisu kvantitativni, nisu usmjereni na efikasnost, ali imaju svoj smisao u praksi, ne u apstrakciji utopije ili teorije. Imaju smisla u stvarima koje činimo, u promjenama koje uspijemo ostvariti. U ovom kontekstu želim govoriti o uništenju zatvora jer u trenutku kad zauzimamo ovo gledište i ostvarujemo male borbe, koje mogu biti neke rasprave kao večeras, ili neke druge stvari koje nije prikladno spomenuti i koje bi se mogle ostvariti sutra ili idućih godina, time mijenjamo stvarnost. Zatvor dakle postaje jedan čimbenik te promjene, a promjena u ovom kontekstu znači uništenje, jedno djelomično uništenje koje kao cilj ima ono konačno uništenje koje je uništenje države. Shvaćam da ovaj pojam izgleda nekako forsiran ili previše filozofski, ali u trenutku kad o tome razmišljamo, postaje jasan jer postaje uzor ponašanja za sve činove koje vršimo svakog dana, za postupanje prema ljudima koji su nam bliski, prema svojoj obitelji, prema ljudima koji nas trpe svakog dana, prema ljudima s kojim se tek rijetko viđamo.

I to je dio revolucionarnog projekta. Ne postoje dva različita svijeta, kao da je odnos sa svojom partnericom jedno, odnos sa svojom djecom drugo, odnos s uskom nekolicinom revolucionarnih drugova koje sam susreo u svojem životu da bih prevrnuo svijet nešto treće, sve odvojeno. Nije istina, nije to tako. Ako sam ja govno u svojim seksualnim odnosima, ne mogu biti revolucionar jer se ovi odnosi odmah odražavaju u širem kontekstu. Mogu prevariti jednu,

dvije, tri osobe, ali na kraju stiže četvrta koja mi polaže račun i ne mogu je prevariti. Potrebno je ovo jedinstvo namjera, ova srodnost koja me veže sa svim mojim djelima koja ne mogu razdvojiti, u bilo kojem kontekstu, u bilo čemu što radim. Ako sam ja govno, prije ili kasnije to će postati očigledno.

Ali vratimo se na našu temu od koje smo se, čini mi se, prilično udaljili.

Sad je na redu cijela teorija o zatvoru, zašto postoji kazna, zašto postoji cijeli sudbeni sustav koji podržava i omogućava kaznu, ali mislim da svi vi koji me slušate o tome znate više od mene.

Mislim da je shodno polaziti od jednog vrlo jednostavnog razmišljanja: pojam kazne osniva se na jednom temeljnom principu – to je neko lišavanje koje se nameće jednoj određenoj osobi zato što se nije ponašala kao što važeća pravila predviđaju. Sad, ako obratimo dovoljno pažnje na to, ovaj se pojam primjenjuje na mnoge stvari, čak i na osobne odnose, ali osoba dobiva određenu kaznu samo u slučaju da se nalazi ispred sudbenog sustava, jednog državnog sustava koji je u stanju da tu kaznu nameće prema postojećim pravilima ili barem u okviru tih pravila.

Što država želi postići kaznom? Ne samo današnja država koju do neke granice poznajemo, nego država uopće kakva se razvijala barem tijekom zadnjih tristo godina. Što želi postići vlast koja se jednom nije zvala državom? Kao prvo, hoće podvrgnuti takozvanog krivca pod fizičke mjere nadzora koje su strože od onih koje se primjenjuju u takozvanom slobodnom društvu.

Još jednom trebam naglasiti da nemam stručne sposobnosti u ovom polju, ali, koliko sam o tome pročitao, i što ponavljam, nije mnogo, a možda čak ni aktualno, današnji postupci nadzora oslanjaju se dobrim dijelom na veliku mogućnost informatike, na skupljanje podataka itd. Na kraju krajeva, opće registriranje koje je u toku (vidio sam da registriraju čak preko računa za plaćanje struje), zaobilazna je strategija koja će prije ili kasnije uloviti sve ribe, a malo tko će se moći izvući. Ali takvo je registriranje ipak samo približno. Ima zemalja koje su u tom polju vrlo napredne i imaju vrlo

U svakom slučaju... Što radi kazna? Po teoretičarima svake bolesti, kazna popravlja narušenu ravnotežu, uravnotežuje vagu. Ali ustvari, što radi kazna? Radi nešto drugo. Kao prvo, baca pojedinca u stanje neizvjesnosti. Tko se suprotstavlja takvoj strukturi, takvom mehanizmu koji je tako efikasan, nalazi se ispred nečega što je veće od njega. To je mehanizam kojeg čine odvjetnici, suci, policija, pretresi, guranje, psovke, razgolićenja, trbušnjaci, nekad su postojali analni pretresi, tko nije to probao ne može znati što to znači, uvjeti pritvora u policijskim stanicama... sve je to kazna. Ali to je tek uvod kazni, još nisi optužen, samo koja riječ na komadu papira na kojem piše članak nekog zakona o kojem nemaš pojma, ali već ti kazna ulazi u krv i postaje dio tebe. A kako postaje dio tebe? Postavljajući te u stanje neizvjesnosti. Ti sam ne znaš što ti se događa, možeš biti najtvrdi kriminalac i nalaziti se u ovom stanju neizvjesnosti, a to znam jer sam razgovarao s ljudima koji su naizgled bili u sebi sigurni, osobe koje kad ulaze u zatvor pozdravljaju narednika, pozdravljaju ovog i onog, ali kad idu u krevet stavljaju glavu pod jastuk i zaplaču. Jer takva je situacija, kad se netko nađe u ovim uvjetima, nikad ne znaš kako će stvari završiti.

Razgovarao sam i s brojnim drugovima, zajedno smo se šalili o situaciji zatvora, ali nismo mogli poricati da su nas stavili u stanje neizvjesnosti, u situaciju gdje ne znaš što te čeka sutra. Takvo je stanje neizvjesnosti možda osnovni element, element koji predstavlja polaznu točku svih sindroma, svih specifičnih bolesti, svega što proizlazi iz stanovanja u zatvoru. Bit ćeš u stanju neizvjesnosti cijelo vrijeme dok si unutra. Ustvari, tri minute prije nego što izlaziš kroz zadnju kapiju, a tih kapija ima dvadesetak od tvoje ćelije do ulaza, ne znaš hoće li, dva metra prije zadnjeg koraka, unutra izbiti pobuna, hoćeš li se zapetljati u pobunu i biti izgubljen, i vidimo se za dvadeset godina. Dakle, ova je neizvjesnost praktički u tebi, znaš da je u tebi i ne možeš reći: „Sve je u redu, ja sam revolucionar, sve te stvari ne dodiruju me: zatvor, smrt, dvadeset godina, dva mjesec...”, drugovi, to su samo pizdarije. Pizdarije koje sam i ja govorio da bih se ohrabrio i da bih ohrabrio druge, svoju obitelj,

koja drži ključeve u ruci i zaključava čovjeka iza vrata, bez obzira na ono što je ovaj mogao učiniti, onaj tko se usudi zaključati vrata, potpuno je nedostojna osoba, osoba pred kojom se ne smije govoriti o ljudskom bratstvu, ljudskosti itd. A ipak ima trenutaka kad trebaš tog čovjeka, kad krene neki psihološki mehanizam povezan sa samoćom, kad si sam, u svojoj vukojebini, sam si mjesec, mjesec i po dana, dva mjeseca, dani prolaze, a da nikoga ne vidiš, ponekad čuješ čudne zvukove, a ponekad ništa ne čuješ, ali čuješ korak, negdje vani, znaš da je to njegov korak, uvjeren si da je on najgadnija od svih osoba, a ipak u nekom trenutku postavljaš se iza vrata i čekaš ga kao zaljubljenicu jer kad prolazi, ta gadna osoba baca ti pogled koji te podsjeća da si čovjek jer i on ima dvije noge, dvije ruke i, na kraju, vidiš ga drugačije, više ne vidiš odoru i kažeš: „Ipak čovječanstvo postoji”.

To je čemu vodi ona rupa, ona mala ćelija dakle ima svoju specifičnost, ne smije se smatrati kao razvodnjavanje zatvora u svakodnevnicu. Zbog toga zatvor nije nematerijalan. Zbog toga je zatvor specifična građevina, arhitektonski određena, ali u isto vrijeme i rasprostranjena. Svi smo mi u zatvoru, ali zatvor je i nešto drugo. Ali ne smijemo ga vidjeti samo kao nešto drugo jer kad ga gledamo isključivo kao nešto drugo, onda ga više ne shvaćamo.

Razumijem da isprva ovo razmišljanje izgleda proturječno, ali to je samo prividno, ako dobro razmišljamo nije proturječno, ili je proturječno u granicama i osobitostima po kojima je svaka stvar proturječna.

Zamislite što je rekao Kant o kazni, ovaj je velik filozof nešto grozno rekao: „Ako na jednom otoku postoji zajednica, a ta se zajednica raspadne, svi napuste otok i na otoku ostane samo zadnji čovjek, ubojica, zadnji koji je ubio jednog čovjeka, zajednica je već raspuštena, više se nema što očuvati, zajedničko dobro više ne postoji, više se ne može apsolutno ništa popraviti, ali ipak taj čovjek mora odslužiti kaznu”. Evo što je rekao Kant, filozof koji je otvorio perspektive suvremenog historicizma. Bah!

efikasno registriranje, ali čak i u tim zemljama još uvijek ima mjesta za djelovanje izvan zakona, ako ne baš konkretno „odmetničko”.

Plan je vlasti nesumnjivo sveobuhvatan plan, namjerava uključiti sve ljude u takvo registriranje. Čim nadzor postaje efikasniji kao preventivna mjera, država sve više postaje gospodarom teritorija. Nije slučajno da se, na primjer, danas raspravlja o problemu mafije, stvari između stvarnosti i mita, u kojoj nije jasno gdje završava stvarnost i gdje počinje mit i obrnuto. Ne znam je li prikladno da sad otvorimo ovu temu koja, iako zanimljiva, nema dovoljno suštine, mislim, u svakom slučaju nema sumnje da je riječ o temi koja se u ovom trenutku koristi i za tajnovite svrhe nadogradnje ravnoteža među suprotnim političkim snagama... U svakom slučaju, bez obzira na ove činjenice, uspostavljanje jakog preventivnog nadzora znatno bi smanjilo potrebu za postojanjem zatvora, ili barem zatvora kakvog ga znamo. Kazna dakle služi i kao nadzor, a što se više ovaj nadzor širi i postaje preventivniji, umjesto da bude samo naknadan, to se zatvor više mijenja.

Pazimo da je današnji zatvor vrlo različit od onog kakav je bio prije dvadeset godina. Više se promijenio u zadnjih dvadeset godina, nego u prethodnih sto godina. Slijedi proces razvoja zatvorskog svijeta. Posebni zatvori, kao takozvani „uzorni” zatvori, danas se ne razlikuju mnogo od specijalnih zatvora. Ovdje ne želim filozofirati, specijalni zatvori ipak su imali poseban sustav nadzora, ali to nije bila najveća razlika. Bio sam u jednom specijalnom zatvoru kao Fossombrone, u doba kad su postojali takvi zatvori, bio sam zatvoren pod člankom 90 nekoliko mjeseci i znam što to znači: pretres svakog jutra, goli, i tako dalje, deseci stražara ispred vrata svakog jutra, i sve ostalo. Ove stvari su svakako strašne, ali nisu najbitnije. Danas ne postoji nijedan zatvor koji bi se mogao smatrati okrutno specijalnim. Na kraju krajeva, danas čak i u takozvanim specijalnim zatvorima možda ima manje društvenih sati, možda je šetnja ograničena na dvojicu ili trojicu, tako nešto, dok bi u budućnosti sve to moglo biti puno gore. Zašto?

Kad bi se uspostavio takav nadzor nad teritorijem, znatno bi se smanjilo takozvano spontano zatvoreničko stanovništvo koje samo po sebi nastaje, legalizirala bi se brojna kaznena djela, pritvor bi funkcionirao drugačije (možda uz pomoć elektroničkih sprava kao što su „trasponderi” koji se danas primjerice koriste u Americi, u nekim državama prilično često, elektroničke narukvice koje osiguravaju da nosač ne izađe izvan određenog opsega i sve te stvari). U tom slučaju stvorila bi se jedna stvarna i apsolutna razlika između pravih zatvora i preostalog zatvoreničkog svijeta jer bi u pravih zatvorima izolacija, psihološko mučenje i bijeli ogrtači zamijenili krvave mrlje na zidu i u njima bi se primjenjivala znanost za uništenje pravih „odmetnika” koji ne žele pregovarati s državom. U tom smislu može se pretpostaviti razvoj zatvora. Mislim da istraživanja koja se stalno vode i o kojima stalno čujem, iako ne bih baš želio čitati takve stvari, idu u tom pravcu, dakle prema izgradnji takvog nadzora koji bi ustvari činio zatvor, barem kakav znamo, suvišnim. Mjesta fizičkog uništavanja koja bi još funkcionirala, neće ni trebati nastaviti zvati „zatvorima”, mogla bi se nazvati bilo kako. Primjerice, dovoljno je potvrditi da ako se netko ponaša na neki način, onda je lud i bit će strpan u ludnicu. A ako zakon zabranjuje da se takva mjesta zovu ludnicama, nazvat će se „jebemtiboga”, ali svejedno će biti mjesta gdje se kolju ljudi.

Zakon, dakle, kao što sam prije rekao, želi nadzirati, ali u isto vrijeme i voditi krivca, onoga koji se loše ponašao kršeći pravila, u neki pojam normalnosti. Zakon želi primijeniti jednu ortopedsku tehniku naspram onih koji su postupili drugačije, koji su se ponašali na drugi način, drugim riječima želi ih popraviti tako da postaju bezopasni, želi da se takvo različito ponašanje ne ponovi, da se zajednici opet ne nanese šteta, ili zamišljena šteta, koja se nanijela.

Ali u isto vrijeme, i ovdje na vidjelo izlazi najveća proturječnost koja se dandanas još nije premostila, u isto vrijeme sudsko-državni sustav, sa svim svojim nijansama, iako prihvaća ortopedsku ideologiju – a vidjet ćemo u kojoj mjeri je prihvaća – shvaća da ono isto sredstvo kojim se služi da bi primijenio i omogućio kaznu, pove-

bila to i anarhija, ili sloboda, ne, ne slažem se. Zato mislim da je zasigurno zatvor jedno krajnje stanje i dakle, kao sva totalna stanja i totalne ustanove, bolje pokazuje svoje tkivo. To je kao da razvučeš jednu tkaninu do kraja i da prije nego što se potpuno razdere, pokaže potku. Evo, pojedinac u najnasilnijim uvjetima pokaže od čega je napravljen. Moguće je da će otkriti da ima u sebi osobine koje u drugim uvjetima nikad ne bi ni pomislio da ima. Ali bitna i osnovna ostaje ova polazna točka da nijedan element, ideja, san, utopija, ne smije izbrisati ovaj individualni trenutak, u čije ime treba žrtvovati ovaj individualni trenutak.

Ali vratimo se našoj temi. Zatvor je normalnost države, a mi koji živimo u uvjetima potčinjenim državi, živeti u uvjetima svakodnevnice koja slijedi tempo i vrijeme države, mi živimo u jednom zatvoru. Takav je zatvor bio definiran, na neki način koji po meni nije baš ispravan, ali ipak zanimljiv, „nematerijalnim zatvorom”, dakle nevidljiv zatvor koji me ne okružuje na takav neposredan i zamarajući način kao zidine zatvora, ali to je ipak neki pravi zatvor jer smo prisiljeni podnositi ili nametati uzore ponašanja o kojima nismo mi odlučili, ali smo ih unijeli u sebe, a protiv tih uzora malo možemo.

No u isto vrijeme zatvor je i građevina, mjesto, ideologija, kultura, društveni fenomen. Ima dakle svoj identitet, ako ga s jedne strane moramo premjestiti iz njegove specifičnosti, s druge ga strane ne smijemo razvodniti u društvo, ne smijemo samo reći: „Svi mi živimo u zatvoru, moje se stanje ne mijenja kad pređem ona prokleta vrata i nađem se u gotovo goloj sobi uz glasan radio”. Ja sam doživio traumu u trenutku kad sam prešao vrata ćelije i čuo sam nekoga da ih zatvara iza mene. Ja sam ovu traumu doživio. Ova trauma postoji, nije samo psihološka, sastoji se i od nekoga tko ima svežanj ključeva koji stalno zveckaju, čiji će te zvuk pratiti cijeli život, nije ga moguće zaboraviti, to je nešto što ti zvecka u mozgu, čak i noću kad spavaš, taj zvuk ključeva i netko tko zatvara vrata. Mislim da je taj čin zatvaranja vrata jedna od najužasnijih stvari koju čovjek može napraviti drugom čovjeku. Što se mene tiče, osoba

svom polju, o svom predmetu: „Budući da ja znam nešto isključivo o zatvoru, ne vidim zašto bih vam trebao govoriti o nečem drugom”.

Mislim da su kolektivne činjenice, ako taj koncept koji se našalost više ne upotrebljava još ima smisla, sastavljene od mnogih individualnih trenutaka, šteta bi bila izbrisati ove individualne trenutke s njihovom sposobnošću da promijene stvarnost da bismo ih ulijevali u veći trenutak, ono što su marksisti nazvali „kolektivnom supsumpcijom”, to jest supsumpcijom društva. Radi se o terorističkim intelektualnim procesima koje svakako treba osuditi. Pojedinaac ima svoj trenutak, zatvorenik ima svoj trenutak koji nije uopće sličan onom drugog zatvorenika. Uopće se ne slažem s onima koji govore da se ja, budući da sam bio u zatvoru, efikasnije borim od nekog drugog koji nije bio u zatvoru. Ne, jer ja se borim drugačije od nekoga koji nije bio u zatvoru i isto toliko drugačije od nekoga koji je u zatvoru bio duže od mene i tako dalje. Naprotiv, mogao bih naći jednog druga koji bi mi mogao predložiti, ili pomoći da shvatim, osjetim ili zamislim ili da sanjam drugačiju borbu, iako nikad nije bio u zatvoru. Nema stručnosti. Imajte na umu prve stvari koje smo rekli večeras: nema profesionalnosti, nitko ne govori kao da je profesor, a još manje može govoriti kao stručnjak o zatvorskim pitanjima. Na svu sreću u ovom polju nema stručnosti, nismo na fakultetu.

Smatram da smo svi mi pojedinci koji se traže, nalaze, udaljavaju, približavaju, miču na osnovi afiniteta, makar bio kratkotrajan, koji može nestati ili pojačati se. Mi smo kao mnoštvo, skupina atoma koji se miču i imaju jake sposobnosti da se uzajamno prožimaju. Ne radi se o monadama bez prozora kao što je rekao Leibniz, nismo usamljeni, nego svi imamo pojedinačnu vrijednost. Samo ako stalno obraćamo pažnju na ovaj neophodni trenutak, možemo govoriti o društvu, o sposobnosti da djelujemo, da se mičemo, da živimo zajedno, u protivnom slučaju bilo koje društvo bit će uvijek jedan zatvor. Ako moram žrtvovati jedan dio, makar bio i manji dio, svoje individualnosti u ime *Aufhebung*-a, prevladavanja u hegelovskom smislu, u tom slučaju u ime nekog apstraktnog pojma...

ćava opasnost različitog, dakle ovaj postaje opasniji. Imamo dakle ovu proturječnost: s jedne strane kaznom se želi devijantne vratiti u dimenziju normalnosti, ali u isto vrijeme uvjeti kazne (ponajprije zatvor) povećavaju njihovu opasnost. Rekao bih, spremaju pojedince da bude kvalificiraniji element da bi ušao u proces povećanja društvene opasnosti koja se na početku mogla pojaviti i slučajno.

Razlika koju sam spomenuo temelji se na postojanju jedne manjine buntovnika koja se ne da čisto identificirati ali dovoljno je vidljiva i koja u zatvorima predstavlja pravu zajednicu odmetnika. Ovi nesavladivi pojedinci nemaju političke osobine koje im je neki diskurs iz sedamdesetih godina pokušavao nametnuti.

Mislim da danas razlika između političkih i običnih zatvorenika koja se duže vrijeme koristila i prouzročila toliko štete, razlika koju su predlagali i branili ponekad čak drugovi anarhisti, a ovdje još govorim o sedamdesetim i prvoj polovici osamdesetih godina, razlika koju je na kraju i moć iskoristila da bi upravljala svojim unutaršnjim odnosima i ravnotežama itd., ta razlika nema razloga postojati. U zatvoru, na primjer, kad se pozove stražar, politički ga zatvorenici zovu „agentom”, dok ga obični zatvorenici zovu „stražarom”. Naravno, zahvaljujući ovoj razlici, kad u zatvoru čujemo krik „agente!”, znamo da se tamo nalazi jedan drug. S druge strane ova činjenica, tako sporedna i potpuno bezopasna, već stvara neku lažnu razliku koju često, kad prelazi na druge oblike, vlasti prihvaćaju i pretvaraju u sredstvo za rekuperiranje.¹

Mislim da takva razlika između političkih i običnih zatvorenika, nikad nije imala neku stvarnu valjanost, osim radi iskorištavanja dijela zatvoreničkog stanovništva za kvantitativne svrhe: rast militantne partije, vojne i militantne partije, mogućnost da se unutar zatvora upravlja nekim odnosima snaga, namjera da se koristi zatvorenički lumpenproletarijat kao masa za manevriranje. U krajnjoj mjeri, u nekim slučajevima, poneki elementi su se koristili kao

¹ Kad moć prisvoji određeni način djelovanja da bi mu oduzela svaki subverzivni sadržaj.

izvršitelji niske pravde, drugim riječima ubojstava, ubijanje ljudi, ne znam jesam li se dobro izjasnio. To je bilo učinjeno. To su povijesne odgovornosti koje su preuzeli neki likovi koji su rukovodili stare borbene partije iz markističko-lenjinističkih krugova i koji su danas na slobodi. I naši drugovi bili su ubijeni na ovaj način, ne zato što je takva razlika postavljena, nego iskorištavanjem takve razlike; jer je takva razlika dala na raspolaganje nekim zatvorenicima, koji su se definirali političkim zatvorenicima, mogućnost da koriste alat takozvanih običnih zatvorenika kao masu za manevriranje da bi pregovarali sa zatvorom, da bi pregovarali s Ministarstvom, da bi dobili neke rezultate, češće da bi napravili rat u čaši vode. To se podudaralo s jedne strane s vojnom praksom upravljanja moći ili „protumoći” (svatko po svojem ukusu), a s druge strane sa središnjim položajem radničke klase vani (kao što je unutra središnji položaj imao takozvani zarobljeni proletarijat koji je vodila partija koja je trebala usmjeravati radničku klasu k budućem oslobođenju). Mislim da su danas sve te teze samo arheološki nalazi. Više se ne podudaraju sa stvarnošću, barem se nadam da se ne podudaraju, koliko sam ja shvatio, ali moguće je da se varam.

Bilo bi dobro da sad otvorimo zgradu da bi objasnili problem našeg protivljenja borbi za amnestiju, problem koji je prije nekoliko godina prouzročio dosta prigovora i među anarhistima.

Danas se situacija puno promijenila što se tiče odnosa unutar zatvora između zatvorenika koji ustraju na stavovima koji se nepravilno zovu „nesavladivim” i onih koji su počeli pregovarati. U doba kad je izašla moja knjiga *A mi ćemo uvijek biti spremni da još jednom osvojimo nebo* [Catania, 1984.], knjiga koja je, kao što će mnogi pamtili, namjeravala kritizirati mogućnost jedne borbe „da bi dobili amnestiju”, mislim između 1985. i 1986., vladajuća je teza bila ona iz takozvanog Scaloneovog manifesta koji je predlagao borbu za amnestiju. Kritika se je dalje odvijala i unutar anarhističkog pokreta uz uobičajena neshvaćanja. To je bila sporedna posljedica, ali nije bila svrha knjige. Uglavnom, najvažnija stvar koja je važna i danas, jest da si nitko ne smije uzeti pravo da kaže: „Drugo-

možda cijela rasprava o razumu bila prijevara, da je ova rasprava o razumu mogla služiti kao temelj i opravdanje da se izgradi ograda protiv različitog.

Zato bi se trebalo kritički proučiti takozvani anarhistički optimizam, na primjer Kropotkinov optimizam, da se vide granice ovog razmišljanja, da se vidi kako je djelovala, i u anarhističkom pozitivizmu specifičnom za Kropotkina i za neke druge drugove, takozvana zabluda o „sjemenu pod snijegom”. Svi ovi prijedlozi o kojima sad raspravljam čine se da nemaju veze sa zatvorom, ali naprotiv, predstavljaju teoretsku i filozofsku sredinu u kojoj zatvor nalazi svoj razlog za postojanje.

Trebalo bi govoriti i o Malatestinom volonterizmu, navodnom protivnom stavu, koji ne predlaže rješenja ako nisu uključena u „objektivno” određenom razvoju Povijesti prema anarhiji. Ja mogu biti ograničen, moja osobna sposobnost može biti ograničena, ali ipak Povijest ide prema anarhiji, dakle u svakom slučaju, ako se ništa ne dogodi danas, dogodit će se sutra. Na sličan način trebale bi se odrediti granice Stirnerovog individualizma, kao što smo nedavno pokušali na konferenciji održanoj u Firenci. Trebali bi dakle ustanoviti postoje li te granice i koje su, budući da su očito različite od Malatestinih ili Kropotkinovih.

Dakle, kako sažeti ovaj prvi dio rasprave? Zatvor nije zlouporaba, nije izuzetak, zatvor je normalnost. Država, gradeći zatvore, može nas zatvoriti. Kad na ovaj način postupa, ne radi ništa neobično, radi svoj posao, ne vrši ga u nekom izuzetnom slučaju, jednostavno radi svoj posao prema uvjetima da se to radi kako treba. Država nije zatvorska država, država je samo država, kao što se izražava u ekonomskom, kulturnom, političkom djelovanju, u upravljanju slobodnim vremenom i u upravljanju zatvorom. Ovi elementi nisu odvojeni, nije moguće govoriti samo o zatvoru, ne bi imalo smisla jer bi to značilo govoriti o nečemu bez konteksta. Naprotiv, stavivši ovaj element u kontekst koji ga prima i daje mu smisao, razmišljanje je drugačije, a to je baš ono što stručnjak nikako ne može. Zato smo krenuli govoreći o stručnjacima jer stručnjak samo govori o

sveučilišta, unutar dvorana u kojima se uči povijest i filozofija, unutar onih mjesta u kojima rade dobavljači domaćih zatvora. A koja je ta druga struja? To je struja razuma. Zašto je Razum uvijek u pravu? Ne znam. Uvijek ima pravo da svakoga osudi. Razumom se osuđuju ljudi na električnu stolicu, nema nikoga koji bi se osudio na smrt bez razloga, ima tisuću razloga da bi se osudili ljudi na smrt, i uvijek ima jedan razlog za tu presudu, ne postoji nijedna presuda bez razloga. Često sam išao u zatvor, i to s razlogom iz njihovog gledišta.

Govorilo se da je nacizam u Njemačkoj tridesetih i četrdesetih godina bio izbijanje iracionalnosti, to jest nedostatka razuma. Nikada nisam mislio da je to uopće moguće. Nacizam je bio krajnje dosljedna primjena razuma, doveo je razum do svojih prirodnih posljedica, Hegelov razum objektivnog duha koji se stvara u Povijesti. O tome je talijanski filozof Gentile ponudio najlogičnije razmišljanje na jednoj konferenciji u Palermu kad je govorio o moralnoj snazi pendreka. Pendrek, kad udara u ime razuma, uvijek je u pravu, i državno je nasilje etično jer je država etična.

Takva se razmišljanja možda čine glupim, ali nisu glupa jer predstavljaju korijen na kojem se temelji takozvani suvremeni progresivizam, kao što se pojavio primjerice u komunističkoj partiji, u radničkoj partiji, u takozvanim revolucionarnim pokretima koji su se rađali iz marksizma, i čak u desnici, u desničarskim pokretima. Ali desnica se, zbog svojih problema identiteta, ogrnula konvencionalnim iracionalizmom (zastave, simboli, sudbina, krv, rasa itd.), drugi su se isto ogrnuli drugim racionalizmom, svejedno formalnim: napredak, Povijest, budućnost, proletarijat koji će na kraju pobijediti nad buržoazijom, država koja će nestati i dozvolite mi da dodam, nemali se broj anarhista uključio u ovaj diskurs putujući u skladu s takvom ogromnom filozofskom i ideološkom prijevarom, jedino dodavajući da ako Povijest ne ide prema nestanku države, ipak ide prema anarhiji i da državu treba istisnuti danas da se što prije dostigne anarhija. Ova filozofska inačica ne mijenja suštinu, putovali su na paralelnoj traci s marksizmom, a da nitko nije pomislio da je

vi, rat je završen”. Prvenstveno, zato što ga nitko nije objavio, a ako nitko nije objavio ovaj rat, ne vidi se razlog zašto bi kasnije netko trebao proglasiti njegov kraj. Nije to bila država koja je išla u rat ili jedna vojna skupina koja je imala ideju da ide u rat. Kad se ovako razmišlja, ostaje se unutar vojničke logike, u logici skupina koje se suprotstavljaju ili odluče da se ne suprotstavljaju. Što se nas tiče, nitko ne smije reći: „Rat je završen”. I najmanje se to može reći kad se to izjavljuje samo da bi se opravdalo vlastito odustajanje.

Ako nemam snage da nastavim, kako se nitko ne može prisiliti da nastavi, kažem: „Moji prijatelji, čovjek je napravljen od mesa, nije moguće nastaviti zauvijek. U ovom kontekstu ne mogu nastaviti, što da radim? Moram li potpisati neki papir? Ne činim ništa gadno, drugovi neće zbog mene završiti u zatvoru, jednostavno potpisujem na svojoj koži izjavu odustajanja”. Uvijek sam smatrao ovu mogućnost ispravnom jer se ne smije obvezati nekoga da nastavi ako više ne može. Ali odustajanje više nije ispravno u trenutku kad ga, da bih dao neku objektivnu osnovu svojoj odluci, dakle da odustajanje bude valjano za sve i nad svima, opravdavam ovim riječima: „S obzirom da je rat završen, više ne mogu nastaviti”. Ne, s time se ne slažem jer što proizlazi iz toga? Tjera sve ostale, u zatvorima i izvan zatvora, za koje nije istina da je rat završen ili barem one kojima je ovaj pojam „završetka rata” tek predmet rasprave, da misle da je rat ipak završen. Kako svi kažu da je rat završen, i oni, bez obzira jesu li odustali ili ne, zaključe isto. Čemu to vodi? Čini mi se nedostojnim poticati ljude da ne nastave borbu samo da bih ja opravdao svoju osobnu i subjektivnu odluku da odustanem od nje.

Mislim da su se današnji uvjeti potpuno promijenili, ne u smislu da ova nedostojnost više ne postoji, nego da više nije u modi, a pojavili su se i drugi pristupi. Više se ne kaže: „Rat je završen”, budući da nije ni bilo razloga da se to kaže, nego bi se trebalo reći: „Rat nikada nije ni počeo, rat koji smo vodili, po nekom pogledu nije bio pravi društveni rat”. Bilo bi potrebno voditi brojne rasprave. Ali većina se više voli baviti astrologijom ili ponekad dobrotvornim djelatnostima sa zatvorenicima. Ipak, samo kad bi htjeli, neki

od njih mogli bi reći: „Možda u nekim stvarima nismo bili u pravu, možda su se u nekim raspravama koje su se vodile počevši od sedamdesetih godina trebale prihvatiti druge teze”. A to bi bilo jedno lijepo kritičko razmatranje. Ovdje mislim na jednu od rasprava održanih u Portu Marghera, industrijskom naselju blizu Venecije, gdje se raspravljalo o Calabresijevoj smrti², što je bila izuzetno važna rasprava, ali nitko ne govori o njoj jer ustvari nitko o tome ništa ne zna. Tamo su se, prvi put u Italiji, pojavila dva stava o načinu upravljanja akcijama, ali možda se radi o problemima koji nikoga ne zanimaju... Osim astrologije i dobrotvornih djelatnosti, pojavljuje se još jedna hipoteza: „Treba početi rat iznova, ali drugim oružjem, ne više kritikom oružja, nego oružjem kritike”. Brbljanjem se još jedanput prave da su spremni osvojiti svijet. Koliko ja znam, te brbljarije postaju upravljanje svakodnevnicom. Posvuda se stvaraju centri za obradu brbljarija, centri upravljanja i obrade informacija, radija (nadasve radija, koja su izuzetno važna, gdje se između malo muzike i tobožnjih kulturnih rasprava bez osnova šire pojmovi osvajanja teritorija), okupacije koje graniče s pregovaranjem i okupacije na granici preživljavanja u bijednom i u sebi zatvorenom getu. Na ovaj se način ponovo sanja o širenju teritorija. Kad se opet nalazimo unutar starih pojmova nanovo lakiranih, ponovo se pokrene isto staro upravljanje, autoritarno upravljanje, centralizirano, uz više ili manje militantnu partiju (ne smijemo je čak ni nazvati tako), a novo tkivo izlazi na vidjelo. Za sada su to samo brbljarije, ali vidjet ćemo. Mislim da je tako nešto već u toku, ne treba ući u detalje, svi dobro znamo o čemu govorim. Ove su brbljarije

² Komesar Luigi Calabresi. 12.12.1969. na trgu Piazza Fontana u Milanu u jednoj banci eksplodirala je bomba (koju su postavile tajne službe i fašisti), prouzročivši mnogo žrtava, za što je policija odmah optužila anarhiste. To je označilo početak strategije terora koju je država koristila da bi se suprotstavila revolucionarnom pokretu koji je tada naglo rastao. Nakon pokolja, anarhist Giuseppe Pinelli „slučajno” je pao s četvrtog kata policijske stanice tijekom ispitivanja koje je Calabresi vodio. Službena izjava govori o samoubojstvu. Calabresija su 17.5.1972. ubili nepoznati počinitelji.

uvijek opstaje pojam naturalizma u pravu, dakle jusnaturalizma, kao teza na kojoj se temelji svetost pravila.

Na jedan ili drugi način ništa se ne mijenja, bilo da svetost pravila proizlazi iz pravnog formalizma pozitivnog učenja, iz pretpostavljene izvorne svetosti pravila koje je Bog želio, iz činjenice da postoji intrinzičan zakon u razvoju povijesti živih bića ili u razvoju povijesti čovjeka, u razvoju ljudskog razuma (povijesni finalizam). Tko podržava ove teze, uvijek pokušava naći neku čvrstu osnovu, jednu jezgru na kojoj nastoji utemeljiti svoju tvrdavu sačinjenu od određenih ponašanja, svoju tvrdavu pravila. A kad je ta tvrdava izgrađena, onaj tko se nalazi izvan tih dobro ograđenih granica, zakonito postaje kandidat za zatvor, robiju, isključenje ili smrt, ovisno o slučaju.

Sad, teza koja nas više zanima jer još uvijek stoji, jer je još i danas predmet rasprava i istraživanja, to je teza prirodnog prava, to jest pravo urođeno u ljudskom razumu koje se ostvaruje u povijesti. Ova je teza važna jer unutar sebe dozvoljava neke zanimljive promjene, nije dakle teza kristalizirana u Božjoj volji, zauvijek važeća, nego je to teza koja se mijenja jer je povezana s povijesnim zbivanjima. Riječ je o tezi koja se potpuno razvila baš u osamnaestom stoljeću s prosvjetiteljstvom, to je teza koja ima sve krivnje i granice prosvjetiteljskog filozofskog tumačenja budući da razmatra dva osnovna čimbenika: prvo Povijest, onda Razum. Povijest se ovdje zamišlja kao da se unutar sebe oslanja na neki red, na jedan progresivan razvoj u smislu napretka, dakle sposobna je kretati se od stanja većeg nereda i više animalnosti, te veće opasnosti prema stanju veće ljudskosti, a manje opasnosti. Bovio je rekao: „Povijest ide prema anarhiji”, i mnogi anarhisti, barem iz moje generacije, ponovili su to. Nikad nisam mislio da je takav ravan put uopće moguć, i zato sam o toj temi imao brojne polemike. Ja uopće nisam siguran da Povijest ide prema anarhiji. Pored tog čitanja Povijesti u progresivnom smislu, imamo još jednu struju u tom prelijepom prosvjetiteljskom diskursu, pa pozitivističkom, pa idealističkom, pa historicističkom, dakle sve to prerađeno u akademiji vlasti, unutar

se suvremeni lik zatvorenika. Razvijaju se industrijski uvjeti i razvija se zatvor sa svojim promjenama. Ovo je jedna od teza koje se podržavaju, koje možemo, ali i ne moramo prihvatiti. Ja, koji sam proživio cijele sedamdesete godine, iza te rasprave vidim neku vrstu radničkog centralizma koji tumači zatvorenika kao zarobljenog proletera itd. Ne znam imaju li za vas ove riječi neki smisao; danas ga možda više nemaju, za nas su bile svakidašnji kruh, recimo prije deset, petnaest godina kad smo morali ući u brojne rasprave u očajničkom pokušaju da objasnimo da ovaj središnji položaj radnika nije postojao „vani”, pa stoga nije bilo razloga da postoji „unutra”. Dakle, središnji položaj jednog navodnog i nikada određenog „zarobljenog proletarijata” u zatvorima bila je samo varka. U svakom slučaju, sve to pripada raspravama prošlosti.

Otvorimo sad jednu zgradu koja bi možda mogla biti korisna. Uz ove rasprave o zatvorima, razvila se i rasprava o pravu. Zašto postoji pravilo ponašanja? Zašto zakonitost pravila? Očigledno, čovjek je oduvijek pokušavao zamisliti apstraktno pravilo koje bi bilo važeće bez obzira na trenutne prilike, bez obzira na povijesno zbivanje ili na uvjete u kojima se može primjenjivati, da bi ga spasio od ljudskih prigovora koji bi se mogli pojaviti. Dakle, ovom se „svetošću” prava više puta baratalo drugačije.

Recimo, teza o kojoj se najčešće raspravlja poziva se na prirodan temelj pravosudnog pravila. Prirodno pravo suprotstavlja se pozitivnom pravu koje je čovjek izgradio i koje je zapisano u zakonu. Prirodno pravo je ono što čovjek posjeduje budući da ima razum, dakle radi se o prirodnom pravu koje je specifično za čovjeka što je prva teza takozvanog jusnaturalizma. Druga teza govori o prirodnom pravu koje sva živa bića imaju kao takva, dakle riječ je o pravu koje priroda daje svim živim bićima. Treća teza govori o prirodnom pravu koje je Bog želio, a ta je izvorna teza jusnaturalizma, stara teza koja se može čitati u poznatoj Sofoklovoj tragediji *Antigoni* u kojoj Antigona kaže: „Ja prkosim državi jer je obiteljska pobožnost prirodni zakon koji je Bog htio i viša je od državnih zakona”. Ovi su stavovi danas dobili šire kritike, više ili manje odlučujuće dok još

nekako zanimljive: recikliranje starih odbačenih karijatida... naravno i ja sam stara karijatida, ali ipak još uvijek mislim da imam ideje koje mi se čine zanimljive, ali možda griješim.

Ostaje jedna jezgra drugova koji su u zatvoru i još uvijek ne žele pregovarati, ovim drugovima ide naša solidarnost, ali to nije dovoljno. Nije dovoljno onima koji imaju stoljeća zatvora na leđima. Trebali bi detaljni prijedlozi, upute za konkretno uništenje zatvora. Čini mi se da danas ne vidimo neki projekt osnovan na uništenju zatvora. Trebalo bi početi iznova. Ustrajući na nekoj vrsti suživota s vlašću, raste odustajanje od borbe. Ne radi se jednostavno o nekom uzoru djelovanja na teritoriju s kojim se ne slažem, ali koji u međuvremenu promatram dok radim druge stvari, ako mogu. Nažalost se radi o mehanizmu koji je ponovo pokrenut i koji bi mogao uroditi plodovima, plodovima koji su nama neprihvatljivi, ali su legitimni. Zato je situacija danas drugačija, ne bih ponovo napisao istu knjigu o amnestiji bez promjena. S druge strane, ne postoji konkretna mogućnost za neki znak solidarnosti, što ja znam, kao sto tisuća razglednica poslanih predsjedniku Republike. Ove su stvari inače bezvezne, nikada nisu puno značile. Da, pisma, telegrami, nešto znače drugovima, koji se možda ne osjećaju napuštenim jer je zatvorenicima drago dobiti solidarna pisma itd. Do neke granice, ova stvar ostavlja dojam na zatvorski sustav i na stražara koji navečer kad prolazi provjeravati ne drži svjetlo uključeno tri sekunde nego samo jednu sekundu jer se plaši i kaže: „Ovaj je danas dobio dvadeset telegrama, što ako me jedan od njih čeka vani i razbije mi zube?”. To su važne stvari, ni govora, ne kažem da to nije istina. To znači raditi nešto, izvršiti neki pritisak, makar sitan, možda važan, ali istina je da nažalost ovi drugovi još imaju mnogo godina ispred sebe ako realno gledamo stvari.

Ipak, rasprava o amnestiji nije bila čisto teoretska rasprava. Ubrzo je postala sredstvom za izvršenje nekih praktičkih akcija, pokušaj da se predloži jedan način djelovanja prema problemu zatvora, imala je, i još uvijek ima, svoju važnost da bi se shvatio problem zatvora iz revolucionarnog gledišta. Analize koje su podržavale pri-

hvaćanje amnestije mogle su i moći će postati funkcionalne da bi se opravdali stavovi određenih političkih odluka prema zatvoru. Mislim da je greška bila očigledna kad se prihvatila borba za amnestiju, borba koju je predložio zbog nemara ili neznanja i nemali broj drugova anarhista koji su je odlučili poduprijeti ne znajući što da rade i ne shvaćajući implicitne opasnosti ove odluke. To je bila velika politička i revolucionarna greška koju, iskreno, nikad nisam napravio.

Na primjer, stav prema Gozzinijevom zakonu³ ovisio je o analizi koja su opravdale podršku borbi za amnestiju. To je bio dosljedan stav za zagovaratelje revolucionarne vlasti jer očigledno je da kad se kaže da je zatvor neki izraz koji se deterministički mijenja u skladu s promjenama društvenog oblikovanja, prijedlozi koje mi protivnik nudi da bi uskladio moje ponašanje s povijesnim razvojem stvarnosti, kao na primjeru Gozzinijevog zakona, odgovaraju mi pa ih prihvaćam, s ciljem da se borba pomakne na druge sektore. Isto vrijedi i za sindikalno pregovaranje. Dakle, ne vidim zašto bi bilo drugačije što se zatvoreničkog stanja tiče. To u prvi mah izgleda kao bezopasno teoretsko-sociološko filozofiranje, ali kasnije postaje sredstvom za točno određene političke odluke koje imaju utjecaj na život i budućnost tisuća drugova koji su u zatvoru. Mi smo uvijek tvrdili da smo protiv amnestije, ili bolje rečeno, protiv borbe za amnestiju (a to su dvije različite stvari jer kad nam daju amnestiju, mi je rado prihvaćamo, naravno).

Da se vratimo na proturječnosti u samom pojmu kazne i u oblicima njezine primjene, okvir u kojem se još danas nalazi teoretska rasprava o zatvoru, još je uvijek uhvaćen u temeljnoj proturječnosti koju smo prije vidjeli, a koja je stvarno nerješiva.

U stvari, nedavno se ova proturječnost produbila. Već je postojala prije, ali funkcija strukture koja je primjenjivala kazne i funkcija

³ Zakon koji je reformirao zatvorski sustav, predviđajući s jedne strane znatna olakšanja kao poluslobodu, nagrade za dobro vladanje itd., a s druge strane za neke slučajeve strogi zatvor.

zatvorske strukture – ono što možemo definirati kao stari zatvor, dakle oko ili prije 1500. – bile su čisto konzervativne funkcije radi čekanja da se provedu određene kazne, ili čisto separativne funkcije koje su namjeravale odvojiti određene osobe od društvenog konteksta. Na primjer, trebate znati da je poznati zatvor „I Piombi” u Veneciji u osamnaestom stoljeću, kao što se može čitati u *Memoarima* Giacoma Casanove, bio zatvor kojim su sami zatvorenici upravljali, dakle nije bilo stražara unutar zidina zatvora, nadzor je postojao samo vani, a bio je jedan od najgorih zatvora u ono doba. Ali uvjeti tog zatvora nisu iz šesnaestog stoljeća, riječ je o sredini osamnaestog stoljeća.

Stari je zatvor dakle imao različitu funkciju. Suvremeni zatvor ima ulogu „rekuperirati” – riječ je o teoretskoj ulozi – ponovo vratiti pojedinca u stanje normalnosti. Između te dvije funkcije, stare funkcije u kojoj se na zatvor gledalo samo kao na mjesto odlaganja pojedinca dok se o njemu ne donese određena odluka (smrtna kazna, određena sakaćenja tijela, isključenje iz društvene sredine, presuda na jednostavno putovanje u Svetu Zemlju, na primjer, što je bilo isto što i smrtna kazna s obzirom na poteškoće putovanja u trinaestom/četnaestom stoljeću) i suvremene funkcije, između te dvije funkcije postoji jedna prelazna faza koju čini takozvani zatvor radnih kuća, zatvor s početka osamnaestog stoljeća, kad se pojavljuju prve zatvorske strukture koje imaju funkciju odgajanja i osposobljavanja ljudi za posao.

Do neke granice, isključivo kulturne naravi, o toj temi je u tijeku jedna teoretska rasprava, ali bez vrijednosti i nema je smisla sad proučavati. Dovoljno je reći da je zatvorska struktura, recimo onakva kakvu je ostvario Bentham svojim Panoptikonom, takva arhitektonska struktura zatvora u kojem je samo jedan stražar mogao nadzirati u isto vrijeme sva krila zatvora – i obratite pažnju da takva struktura još postoji u brojnim zatvorima, mada uz neke inačice – ova struktura rodila se u istom trenutku kad je počela industrijska revolucija. Netko vidi povijesni paralelizam u tim razvojem: rađa se radnik, to jest radnik u prvim tvornicama, i rađa